Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı
Yıl: 13, Bahar 2015, Sayı: 18, ss. 349-383, **100. Yıl**

Çanakkale Cephesinde Türk Hava Harekâtı

Osman YALÇIN*

Öz

Modern havacılık 1794 yılında Fransa-Avusturya Savaşında balonun savaşın bir unsuru olarak kullanılması ile büyük bir değişim yaşamıştır. Takiben planörün kullanılması ve son olarak 20'inci asırda uçağın kullanılması ile insanlığın yaşamını derinden etkileyen yeni bir sektör doğmuştur.

Havacılık kısa süre içerisinde askeri bir mahiyet kazanmıştır. Trablusgarp Savaşı havacılık tarihinde ilklerle doludur. Birinci Dünya Savaşı ise havacılığın askeri vasfının kendini ispat ettiği bir dönem olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nda birçok ülke havacılıkta önemli gelişmeler sağlamıştır. Doğal olarak endüstriyel bakımdan gelişmiş ülkeler daha parlak başarılar elde etmiştir. 200.000 uçağın üretildiği bu savaşta Osmanlı İmparatorluğu 8 Cephede yaklaşık 500 uçakla 4 yıl direnebilmiştir. Ancak Filistin Cephesi'nde İngilizlerin hava hâkimiyeti ile uyguladıkları trajedi tam bir katliama dönüşür. Çanakkale Cephesi'nde ilk zamanlar İngiliz ve Fransızlar 1/14 oranında bir üstünlüğe sahipken zamanla bu rakam 1/7 olarak Türklerin lehine değişir. Türkler bu cephede savaş boyunca 60 civarında uçak düşürmüştür. Harekâtın her safhası Türk ordusunun hava kuvvetleri tarafından önceden keşfedilmiş ve Türk ordusunun kara kuvvetlerine hazır olma fırsatı sunmuştur.

Türk ve Alman havacıların görev aldığı Çanakkale Hava Harekâtı; kara, deniz ve hava unsurunun müşterek olarak yaptıkları bir harekât olması bakımından da Osmanlı havacılık tarihinde müstesna bir yere sahiptir. Harekât prensipleri bakımından da birçok ilklerin yaşandığı önemli bir süreçtir.

Hava harekâtı eksenli çalışılan bir makale, öğrenmeye etki odaklı tesirleri olacağı ve kolaylığı sağlayacağı değerlendirilmiş olduğundan uygulanmıştır.

Anahtar Kelime: *Osmanlı-İmparatorluk-Çanakkale-Tayyare-Savaş*

* Yrd. Doç. Dr., Hava Öğretmen Yarbay, Hava Harp Okulu, o.yalcin@hho.edu.tr

Turkish Air Operation in Çanakkale (Dardanelle)

Abstract

Modern aviation experienced a dramatic change with the usage of air balloon as a component of the war between France and Austria in 1794. Subsequently, a new sector which profoundly affected the lives of humankind was born with the usage of glider and plane in the 20th century.

Aviation soon gained a military nature. Tripoli war holds an important place in terms of firsts in aviation history. World War I, on the other hand, was a period that military aviation proved itself.

During the World War I, many countries realized significant progress in aviation. Naturally, industrially developed nations held brighter success than others. During the war, Ottoman Empire was able to stand firm in eight fronts with approximately 500 aircraft for 4 years, during that period however 200.000 aircrafts were produced all over the world. Nevertheless, the full tragedy applied with the British air dominance in Palestine Front turned into a massacre. While the British and French had the superiority 1/14 rate at the early times in Dardanelle Front, this number changed in favor of Turks as 1/7 later on. The Turks shot down approximately 60 airplanes in this front during the war. Every phase of military campaign was reconnoitered by Turkish Air Force and thus the opportunity of getting ready was provided to the Turkish Army.

Dardanelle Air Operation in which Ottoman and German aviators took part has an exceptional place in the view that land, naval and air components were all included in this operation as a joint force. It was an important process in terms of principles of operations in which has many firsts.This is applied since it is concluded that it has learning based effects and makes easier.

Keyswords: *Ottoman, Emperor, Dardanelle, Aircraft, War*

Giriş

Stratejik bölgeler bulundukları coğrafyanın tarihinde de seçkin bir yere sahiptir. Bu özellikleri ile üzerinde yaşayan toplumların tarihinin oluşmasına etkileri vardır. Bu yerler bulundukları bölgenin stratejik önemini artırırlar. Asya ve Avrupa'yı birleştiren ve denizden İstanbul'a ulaşım sağlayan Türk Boğazları her zaman önemli olmuştur. Diğer taraftan, Mısır için Süveyş Kanalı, Rusya için Akdeniz'e açılma kapısı olan boğazlar Türk Devletleri için Anadolu ve Rumeli topraklarının güvenlik kapısı olduğu için ayrıca öneme sahiptir. Çanakkale Boğazının geçilmesi için 1915 yılında açılan cephe 1916 yılı başında söndürülmüşse de etkisi ve bıraktığı izler yaşamaya devam etmektedir. Bu cephe son yüzyılda tarihi şekillendiren olaylar zincirinin önemli bir halkası olmuştur. Bunlardan bazıları; Rusya Çarlığından günümüze Kafkaslarda ve Rus siyasal etkinliğinde yaşanan süreç, 20. Yüzyılda kurulan birçok devletin kuru-

luş hikâyesinin başlama yeri olması, Türk tarihinde yeni bir dönemin başlamasına vesile olacak gelişmelere mekân olması yanında İngiltere'nin dağılma sürecinin kilidini açan gelişmeler ve nihayet "güneş batmayan imparatorluk" imajının çizilmesi burada tezahür etmiştir. Askeri açıdan bakıldığında birçok boyutu olmakla birlikte Osmanlı İmparatorluğunun icra ettiği ilk 3 unsurlu müşterek harekât olması bakımından da ayrı bir önemi bulunmaktadır. Çanakkale Cephesinde Türkiye'nin geleceğinde etkili olacak liderler ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal başarısı ile öne çıkan liderlerden en önemlisidir. Enver Paşa'nın Karargâhı'nda da büyük bir sempati ile karşılanan bu başarı takiben yalnız bir tümenin başarısı olmaktan öte, genel savaşın seyrini değiştiren tarihte pek az rastlanan bir dönüşümün başlangıcı olmuştur.[1]

Çanakkale Cephesi'nin açılmasında birçok faktör rol oynamıştır. 19 Ağustos 1914'de Yunanistan'ın, Balkan Savaşlarında ele geçirdiği adaların güvenliğini sağlamak ve Ege'de Türk varlığına son vermek için bölgede bir cephe açılması talebi İtilaf güçlerince erken bulunmuştur. Yunanlar, Gelibolu'nun 90.000 askerle işgalini İtilaf devletlerine önermiştir. Ancak Yunanistan, Bulgaristan'ın Almanya yanında harbe girme ihtimali üzerine bu önerisinden vazgeçmiştir. Bu durum Rusya'yı da oldukça rahatsız etmiş ve Rus Dışişleri bakanı Sazanof hatıratında*;"Müttefiklerle çıkarma işi konuşulurken kıskançlığımı gizlemekte büyük zorluk çektim"* demiştir.[2] İngilizler Süveyş Kanalı'nın Türk etki alanına girmesini istememekteydi. Türklerin başka yerlere yöneltilmesi gerekiyordu. Avrupa'da mevzi harbine dönüşen durum ise yeni bir etki alanı oluşturmayı kaçınılmaz hale getirmiştir.[3]

Osmanlı İmparatorluğunun savaşa girmesi ile birlikte Rusya'nın müttefikleri ile olan ilişkisi kesilmiştir. Savaşın ilk başında Batı Cephesi'nde Fransa Cephesinde Alman saldırıları durdurulmuştur. Bu gelişmeler üzerine İngiltere Bahriye Bakanı Winston Churchill Çanakkale'nin denizden geçilerek İstanbul'un kontrol altına alınmasını istemiştir. Kendisine karşı muhalif fikirler olmasına rağmen fikrini, 28 Ocak 1915 tarihli Harp Meclisi'nde kabul ettirmiştir. Churchill Savaşın sonucunu: *"Türkler, Çanakkale'yi zorlayan çağının en ileri tekniğine sahip güçler karşısında adeta bir kale gibi dikilmişlerdir."*sözleriyle değerlendirmiştir. Keza Churchill 1920'lerde yazdığı eserinde de Atatürk için *"kaderin adamı"* demektedir.[4]

1 Alan Palmer (çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi,* Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi, İstanbul, 1992, s. 361- 363.

2 Mehmet Tanju Akat, 20.*Yüzyıl Savaşları ve 21.Yüzyılın Başında Yakın Tarihin Savaşlarına Bakış Stratrejik,Taktik,Teknolojik ve Jeopolitik Yönleriyle Çağımızın Savaşları*, Kastaş Yay., İstanbul, 2011, s. 189.

3 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, TTK, Ankara, 1993, s. 55

4 Sermet Atacanlı, "Çanakkale Cephesi-Çanakkale Muharebeleri ve Atatürk", *100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu 24 Ekim 2014,*Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı, Hava Harp Okulu Şehit Muzaffer Erdönmez Sinema Salonu, İstanbul 2014.

İtilaf güçleri İstanbul'a deniz yoluyla ulaşabileceğine inanıyordu. Bu maksatla; Queen Elizbeth, Agamemnon, Irresistible, Lord Nelson, Albion, Triumph, Conopas, Ocean, Swiftsure, Majestic, Prince George ile Fransız donanmasından Suffren, Bouvet, Gaulois, Charlmagne savaş gemileri ile 14 mayın arama-tarama, 6 muhrip ve Foudr Ana Uçak Gemisi Çanakkale'ye gönderilmiştir. Yine İngiliz donanmasından; Dublin, Dartmouth, Amethyest, Saphir hafif kruvazörleri, 16 muhrip, 5 denizaltı ve 6 deniz uçağını taşıyan "L'arc Royal Uçak Gemisi" bölgeye gönderilmiştir.[5] Bu donanma teknik bakımdan tarihin en güçlü donanmasından biri olarak hazırlanmıştı.

Yine harekât esnasında bir kısım kara gücüne ihtiyaç duyulacağı dikkate alınarak Mısır'da bulunan birliklerden 50.000 asker, İngiltere'den 29'uncu Tümen, Fransa'da bir deniz piyade tümeni Selanik'e gönderilmek için planlanmıştır. Ancak buranın Türklerin saldırısına açık hale geleceği riski ve Yunanlıların isteksizliği üzerine bir süre için vazgeçilmiştir.[6] Kanal Cephesi'nde Türklerin yenilmesi ile bu plan uygulamaya alınmıştır. Yine bölgenin denetim altına alınması için onlarca uçak bölgede görevlendirilmiştir. Bu durum karşısında 5'inci Ordunun ciddi sıkıntıya düşme ihtimali ortaya çıkmıştır.[7] 1915 yılı başında Ertuğrul adındaki Bleriot uçağı ile Pilot Üsteğmen Cemal DURUSOY komutasında Alman Von Boemers ile birlikte Çanakkale'ye gönderilmiştir. Bizzat Enver Paşa'nın ilgilendiği Boemers'in bir süre sonra Boemers'in kendisi değil şoförü olduğu anlaşıldığından sınır dışı edilmiştir.

Çanakkale Cephesi genel olarak 18 Mart Deniz Zaferi ve takiben kara muharebeleri ile ön plana çıkmış ve 1916 yılı başında İtilaf güçlerinin çekilmesi ile kapandığı kabul edilir. Oysa bu cephe havacılık faaliyeti bakımından savaşın sonuna kadar kapanmamıştır. Keza denizaltıların Marmara'ya geçişi kapsamında deniz kuvvetleri bakımından da etkinliğini sürdürmüştür. Gerek deniz gerekse kara muharebelerinin her aşamasında hava kuvvetleri önemli görevler yapmış ve harekâtın duyan kulağı, gören gözü ve konuşan dili olmuştur. Bu çalışma ile bu cephede icra edilen harekât deniz ve kara harekâtının kronolojisine uygun olarak hava kuvvetleri yönüyle incelenmiştir. Müşterek harekâtta fonksiyonel işbirliğinin kuvvetlerin kendi kullanım konsepti içindeki etkinliği araştırılmıştır.

5 *BOA,* HR. SYS. 2322, 9; *BOA,* HR.SYS.2322,10; Yavuz Kansu-Sermet Şensöz-Yılmaz Öztuna, *Havacılık Tarihinde Türkler 1*, 2'nci Baskı, Hv.K.Bsm., Ankara, 2006, s.190.

6 Kansu Vd., *Hava.Tar. Türkler 1*, s.192; Mazlum Keyüsk, *Türk Havacılık Tarihi 1914-1916 İkinci Kitap Birinci Kitap*, Hv.Bsm., Eskişehir, 1951, s. 62. Yunanistan'da Kral Konstantin ve Başbakan Venizilos arasında bölünmüşlük bulunmaktadır. Alman hanedanı ile akraba olan Kral bu ülkeye karşı savaşma niyetinde değildir. Başbakan ise Meoga İdea'nın gerçekleşmesi için tarihi bir fırsat çıktığı inancındadır.

7 Keyüsk, *Türk Havacılık Tarihi…*,s. 66; Ergüder Gediz, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi,* Cilt-I 1911-1918, Tarihçe Ş.Md.lüğü, Ankara, s.132-134

2. Çanakkale Cephesinde Hava Harekâtı

Birinci Dünya savaşının başlamasından Çanakkale'den İtilaf güçlerinin çekilmesine kadar geçen sürede Türk Hava gücü imkânsızlıklara rağmen bölgede varlığını sürdürmüştür. İtilaf devletleri bakımından Çanakkale Savaşlarında en kritik konu, mayınlar ve bataryalardı. Mayınlar temizlenmeden bataryalar susturulamaz, bataryalar susturulmadan mayınlar temizlenemezdi. Bu nedenle hava keşfi bölgedeki batarya ile mayınların tespiti için İtilaf devletleri tarafından çok önemliydi.[8] Mayınların tespiti için hava gücü önemliydi.

3. Hava Harekâtının 18 Mart 1915 Deniz Savaşı'na Olan Etkileri

Osmanlı İmparatorluğu genel seferberlik ilanıyla hava unsurunu da seferberlik planlamasına dâhil etmiştir. Nieuport tipi bir uçak seferberliğin hemen sonrasında Çanakkale'ye sevk edilmiştir.[9] Çanakkale'de Türklerin savunma sisteminin sorumluluğu harbin başında 27 batarya, 104 top ve mayın grubu ile Müstahkem Mevki Komutanlığı tarafından üstlenilmiştir.[10] Savaşa girildiği zaman envanterde bulunan 6 adet muharip olarak uçaktan biri Ağustos 1914'de Çanakkale Müstahkem Mevki emrine verilmiştir. Bölgeye gönderilen Hava Pilot Üsteğmen Mehmet Fazıl Bey, 17 Ağustos 1914 tarihinde ikinci uçuş denemesinde Nieuport tipi uçakla Nara'da yer alan meydana inmeyi başarmıştır.[11] Nara'da üstlenen uçak 05 Eylül 1914 tarihinde Bozcaada ve Limni adası doğrultusunda bir hava keşfi yapmıştır. Bu keşifte Boğazın 10 mil çıkışında İngiliz savaş gemileri bulunduğu ve bölgede seyahat eden gemileri kontrole aldıkları tespit edilmiştir. Yapılan ilk hava keşfinde bölgede İngiliz savaş gemileri "Vaymouth" ve "Defense"nin faaliyetinin keşfi önemli bilgilerdi. Pilot Üsteğmen Fazıl Bey'in, 10 Eylül tarihinde yaptığı keşifte İngiliz donanmasının Boğaz'ın 25 mil açığında faaliyette bulunduğu, Defense'de amiral forsunun çekili olduğunu rapor etmiştir. Dönüşte rüzgârın ters esmesiyle yakıtı bitmiş ve uçak Nara'ya 5 km. kala denize zorunlu iniş yapmış ve takiben bölgede bulunan Draç torpitosu ile çekilmiştir.[12]

İngilizler gün geçtikçe bölgede etkinliklerini artırmış, 25 Eylül 1914'de Boğaz çıkışında gözlemde bulunan **"Akhisar Torpidosu"** durdurularak bundan sonra bölge-

8 Cenk Avcı, *Çanakkale Cephesi'nde Hava Savaşları*, Gnkur.ATASE Bsm., Ankara, 2009, s.7.

9 Keyüsk, *Türk Havacılık Tarihi…*, s. 26- 27; Osman Yalçın, *Türk Hava Kuvvetleri Teşkilatlanma Tarihi (Cumhuriyet Dönemi),* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, G.Ü. Sos. Blm. Enst., T.C.Tarihi Bilim Dalı, Ankara, 2004, s. 55; Bu tarih bazı yerlerde 17 Ağustos olarak geçmektedir.

10 Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 55.

11 Avcı, *Çanakkale Cephesi,* s. 7.

12 Osman Yalçın,"Hava Subayı Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey'in Harp Sahası Uygulamaları ve Dönüşümcü Liderlik İzleri",*Hava Harp Okulu Üçüncü Ulusal Liderlik Sempozyumu Dönüşümcü Liderlik ve Tarihten Günümüze Uygulamaları 20-21 Mart 2014*, HHO Basımevi, İstanbul, s.165-166; Osman Yalçın, Hava Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey'in Hayatı ve Çalışmaları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 21, ISSN:1305-5992, Güz 2014, Ankara, s. 254; Gediz, *…1911-1918,* s.111.

de bulunması halinde ateş edileceği ihtarında bulunulmuştur. Pilot Üsteğmen Fazıl Bey, 02 Ekim 1914 tarihli hava keşfinde; Bozcaada batısı ve güneyinde İngiliz ve Fransız donanmasından; 2 kruvazör, 4 muhrip, 2 muharebe gemisi, 2 denizaltı, 2 kömür gemisi ve Marmara Burnu dolaylarında 2 İngiliz muhribi görmüştür. 14 ve 19 Ekim günleri 2 keşif daha yapılmıştır. Bu keşiflerde İngiliz ve Fransızların donanma güçlerini oldukça artırdıkları tespit edilmiş ve Çanakkale Boğazı'na bir çıkarma harekâtının uzak olmayacağı anlaşılmıştır.[13] Bu keşif deniz ve kara unsurunun oldukça erken bir zamanda teyakkuz duruma geçmeleri ve olası bir harekâta karşı hazırlık yapmaları için hava gücünün diğer kuvvetlere verebileceği çok önemli bir destektir. Nitekim klasik tedbirlerle alınamayacağı bir istihbaratın uçak marifetiyle 02 Ekim 1914 tarihi gibi erken bir zamanda alınması büyük bir fırsattır.

Pilot Üsteğmen Fazıl Bey, Nieuport tipi uçakla tek başına Müstahkem Mevzi Komutanlığı emrinde yorucu görevler yapmış ve uçağın ciddi bir bakıma girmesi gerekmiştir. Uçak sık aralıklarla arızalanması üzerine ikinci uçak 19 Ekim'de Deniz Pilot Yüzbaşı Savmi ile bölgeye gönderilmiştir.[14] Pilot Yüzbaşı Savmi'nin 2'nci Nieuport uçağını getirmesi ile birinci uçak İstanbul'a gönderilmiş ve Çanakkale'de yine tek uçak kalmıştır. Çanakkale'de Türk Hava Kuvvetlerinin en deneyimli pilotlarından Pilot Üsteğmen Fazıl, Pilot Yüzbaşı Savmi (UÇAN) ve Pilot Teğmen Cemal[15] (Durusoy)'in bulunmaları ve insanüstü gayretleri önemli bir boşluğu doldurmuştur.

20 Kasım 1915 tarihinde Hava teşkilatı **"***Umur-ı Havaiye***"** ismiyle yeniden yapılandırılmıştır. Bu şubeye; Tayyare Mektebi, Rasadat-ı Havaiye, Balon Müfrezesi ve Tayyare Bölükleri bağlanmıştır. Tayyare Bölük sayısı bu tarihte 9'a çıkarılmıştır. Çanakkale Cephesi'nde 1. ve 6'ncı Hava Bölükleri konuşlandırılmıştır.

Alman Hava Pilot Üsteğmen Erich Von Serno'nun Osmanlı hava gücünde yüzbaşı rütbesi ile göreve başlamasını takiben, eksiklikleri tamamlamak için Alman ve Türk karargâhı nezdinde girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Serno tarafından bu sıralarda sipariş verilen Dornier marka 12 deniz uçağının deniz kuvvetleri tarafından ihtiyaç olmadığı gerekçesi ile iptal ettirilmesi savaşın devam ettiği bir zamanda önemli bir kayıp olmuştur.[16] Oysa ordunun en çok ihtiyaç duyduğu silahlardan biri uçaktı.

İttifak devletlerinin güçlü bir saldırı hazırlığı karşısında, savunma gücü olarak

13 Gediz, ...1911-1918, s.112

14 Hans Joachim Buddecke, (çev. Bülent Erdemoğlu), *Çanakkale Üzerinde Bir Şahin*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Yaylacık Matbaacılık, İstanbul, 2009, s.xvii

15 Ertuğrul isimli uçak ile bütünleşen Cemal Bey, anılarında Çanakkale'ye gelen ve kendini dönemin meşhur Alman pilotu Von Boemers olarak tanıtan bir Almanın bizzat Enver Paşa tarafından Cepheye gönderilişi ve bu zatın hiç uçak kullanmadan, Cemal Bey ile birlikte yaptığı uçuşlardan bahseder. Mezkûr şahıs Von Boemers olmayıp, bir kazada bu meşhur pilotun ölmesiyle onun adını kullanarak kendini Boemers olarak tanıtan Boemers'in şoförü olduğu çok sonraları anlaşılmıştır.

16 İrfan Sarp, *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları,* Hv. Kv. Basım ve Neş. Md.lüğü, Ankara 1986, s. 50.

Osmanlı ordusu; 5'inci Ordu ve Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı ile bölgede savunma hazırlığı yapmıştır. Hava gücü olarak ise 1915 başında bölgenin hava savunması için görevli 1'inci Hava Bölüğü emrinde biri deniz uçağı olmak üzere 4 uçak bulunmaktaydı. 2 Nieuport uçağı bakım için İstanbul Yeşilköy Hava Okulu'na gönderildiğinden Bleriot tipi Ertuğrul uçağı ile Pilot Teğmen Cemal Durusoy 18 Mart tarihine kadar görev yapmıştır. 20 Ocakta Ertuğrul Uçağı ile Cemal Durusoy, Bozcaada'yı keşfetmiş ve Boğaz civarında gemi olmadığı tespitini yapmıştır. 01 Şubatta Ertuğrul küçük bir keşif daha yapmıştır.

20–25 Şubat arasında havanın şiddetli fırtınalı olması nedeniyle taraflar beklemek durumunda kalmıştır. 25 Şubat'ta başlayan İtilaf gücü deniz unsuru bombardımanı Boğaz girişindeki 4 Türk tabyasına büyük zarar vermiştir. 26 Şubat'ta Boğaz girişi yoğun olarak bombalanmış Seddülbahir tabyası tahrip edilmiş, boğaz girişinin susması ile mayın arama-tarama gemileri görev yapmaya başlamıştır. İngilizlerin "Majestik"savaş gemisi yaralanmıştır. İtilaf güçleri gemileri karaya müfrezeler çıkararak topları tahrip etmeye başlamışlardır. Bu süre içerinde İtilaf güçleri uçakları da sürekli keşif ve bombardıman yapmışlardır. 01 Mart tarihinde Pilot Teğmen Cemal Bey, Ertuğrul isimli uçakla Karanlık Liman'da bulunan ve Türk bataryalarına zararlar veren Majestic'i bombalamıştır. Ancak bombaların çok küçük olması nedeniyle isabet ettirilmesine rağmen dikkate değer bir etki sağlamamıştır.[17]

03 Mart 1915 tarihinde İtilaf güçleri, Türk topçusunun Dardonos ve Rumeli bataryalarının etkili topçu ateşiyle geri çekilmiş, bir İtilaf gücü uçağı da Seddülbahir tarafında Türk topçusunun ateşi ile denize düşürülmüştür. 05 Mart 1915 tarihinde Queen Elisabeth, Conopas ve Irresstible gemilerinin yoğun ateşi ve İtilaf gücü uçaklarının bombardımanı ile hareketli saatler yaşanmıştır. İtilaf güçleri uçaklarından biri düşürülmüş, diğeri yaralanmıştır. 05-13 Mart 1915 tarihleri arasında hava kapalı olduğundan her iki taraf da uçak kaldıramamıştır. 13 Mart'ta Cemal Bey, Erenköy taraflarında keşifte bulunmuştur. Yalnız 08 Mart 1915 tarihinde Nusret Mayın Gemisi boğaza uzunlamasına 26 adet mayını büyük tehlike altında İtilaf güçleri birliklerine (Hava ve deniz unsuruna) görünmeden döşemeyi başarmıştır.[18]

İtilaf güçlerinin Çanakkale Cephesi'ne ilk hava muharip birliği olarak 17 Şubat 1915 tarihinde *"Ark Royal Uçak Gemisi"*ni göndermiştir. Bu platform üzerinde 6 deniz uçağı (3 Sopwith, 2 Wight ve 1 Short) ile 2 kara uçağı (tek kişilik Sopwith Tabloid) bulunuyordu.[19] Alman denizaltılarının Çanakkale, Adalar denizi ve Akdeniz'de gö-

17 Oğuz Okuyucu, *"Çanakkale Muharebeleri'nde Hava Harekâtı"*, Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-1, *20-22 Mayıs 2009,* ATASE Yay. Genkur.Bsm., Ankara 2009, s. 276; Majestic için ilave bilgi olarak bakınız. Hersing, *…Denizaltı Savaşı*, s.48-50

18 Avcı, *Çanakkale Cephesi*,s.27; Kansu Vd., *Hava.Tar. Türkler 1*, s.194; Gediz, …1911-1918, s. 138-141; Albayrak, Muzaffer-Yılmazer, Tuncay, *Sorularla Çanakkale Muharebeleri-1*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s. 35.

19 Okuyucu,*… Hava Harekâtı,* s. 272.

rünmesi üzerine İtilaf güçleri de Gökçeada, Limni, Bozcaada, Midilli, Sakız, Sisam ve Bozcaada'da muharip uçak birlikleri teşkil etmişlerdir.[20]

Osmanlı askeri tedbirleri, büyük bir harbe hazırlık safhası olmuştur. Türk ordusu hiçbir Cephede bu kapsamda bir hazırlık yapma şansına sahip olmamıştır.[21] Türk Deniz Kuvvetleri 10 sıra birbirine paralel ve boğazı kesecek şekilde 377 mayın döşemiştir. 11. Mayın hattı ise boğaza uzunluğuna döşenen 26 mayından oluşmaktaydı.[22] Görüldüğü üzere Türk deniz kuvvetlerinin faaliyeti çok bilinen 26 mayının döşenmesine ilaveten birçok tedbiri de almış haldeydi.[23] Mayın hatları, donanmanın görevlendirilmesi, hava bölüğü, kıyılarda belirli esaslara göre kurulmuş hareketli topçu bataryaları ve kara ordusu bu tedbirlerin ana gövdesini oluşturmaktadır.

17 Mart 1915 tarihinde Yüzbaşı Serno, Çanakkale'ye gelmiştir. İstanbul'dan gelen Rumpler B-1 tipi uçak monte edilerek hazırlanmış ve Serno tarafından tecrübe edilmiştir. Pilot Teğmen Cemal de 17 Mart'ta bir topçu subayı ile Çanakkale Boğazı girişini keşfetmiş ve önceden döşenen bazı mayınların İtilaf güçleri unsurları tarafından toplandığını tespit etmiştir. Nusret Mayın Gemisinin Kepez Burnu'na boğaza uzunluğuna gelecek şekilde döşemiş olduğu 26 mayın İtilaf güçlerince tarafından tespit edilememiştir.[24] Bu mayınlar 08 Mart 1915 tarihinde[25] 100 metre mesafelerle 4,5 metre derinliğe Kuzeydoğu-Güneybatı istikametinde (Poyraz-Lodos) döşenmişti.[26] İtilaf güçleri bu mayınların üzerinde defalarca keşif yapmalarına rağmen tespitini yapamamıştır. O tarihlerde 1000 metre irtifadan 800 metre derinliğe kadar mayınların görülebileceğine inanılıyordu. Oysa keşifler yapıldığı zaman deniz dalgalı ve çırpıntılıydı.[27] İtilaf güçlerinin hava unsuru meteorolojik şartları atlamış bulunuyordu. Birçok yan faktör olmakla birlikte İtilaf güçlerinin mayın taramalarında yetenekli rasıtlarının olmaması sebebiyle 13, 17 ve 18 Mart tarihlerinde denizin keşfine rağmen Nusret Mayın Gemisinin döşediği mayınlar tespit edilememiştir.[28]

18 Mart 1915 tarihi sabahı Pilot Yüzbaşı Serno ve Rasıt Kurmay Yüzbaşı Shcneider, Bozcaada tarafına keşfe çıkmıştır. Sabahleyin oldukça erken saatlerde çıkılan

20 Keyüsk,*Türk Havacılık Tarihi,*s. 71; Okuyucu,*... Hava Harekâtı,* s. 272.

21 Oktay Zaif, *Hava Harp Tarihi*, HHO Basımevi,, İstanbul,2009,s.29

22 Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu,* s. 56: Toplam mayın sırası 403'tür.

23 Ümit Cengüvar, *"Çanakkale Muharebeleri'nde Boğaz Harbi-18 Mart Deniz Harekâtı",*Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-1, 20-22 Mayıs 2009,ATASE Yay. Genkur.Bsm.,Ankara 2009, s. 174-176.

24 Gediz, ...1911-1918, s. 144; Kansu VD., *Hava.Tar. Türkler 1*, s. 194.

25 Mayınların döşenme tarihleri konusunda farklı kaynaklarda 8 Mart veya daha sonraki tarihler yer almaktadır.

26 Bahadıroğlu, *Çanakkale Kıyameti*, s. 29; Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu,* s. 56; Cengüvar, Çanakkale Muharebeleri..., s. 184.

27 Keyüsk, *Türk Havacılık Tarihi...,* s. 64.

28 Okuyucu, Hava Harekâtı, s. 273,274.

bu keşifte İtilaf güçlerinin Boğaz'ı geçmek için ciddi bir toparlanma içinde olduğu görülmüş ve durum derhal Boğaz Komutanlığına bildirilmiştir. Rasıt Shcneider, anılarında İngiliz donanmasını en gözde gemilerinin sıra halinde ve diğer savaş, kruvazör, mayın arama-tarama ve torpidoların bütün olarak boğaza doğru açıldıklarını ve bunun mukadderatı tayin edecek günün habercisi olduğunu belirtmiştir.[29] Haberin alınması ile Pilot Teğmen Cemal Durusoy da Ertuğrul uçağı ile 2'nci keşfe çıkarak İtilaf güçleri deniz unsurlarının bütün gücü ile Boğaza doğru yaklaştığını teyit etmiştir. Saat 11.40'dan itibaren İtilaf güçleri gemileri saldırı düzeninde boğaza giriş yapmış ve bombardımana başlamıştır. İtilaf güçlerinin bombardımanı öğleden sonra da yoğun olarak devam etmiştir. Ancak Türk topçusunun isabetli atışları geçişe karşı bir direnç oluştururken, İtilaf güçlerince birçok defa yapılan keşfe rağmen tespit edilemeyen 26 mayına donanmanın en seçkin gemilerinin çarpmasıyla beklenmedik gelişmeler olmuştur. Bouvet, Ocean ve Irresstible gemileri batarken amiral gemisi Infeexible topçu ateşiyle muharebe dışı kalacak şekilde yaralanmıştır.[30] İtilaf güçleri bu ağır kayıpları karşısında geri çekilmek durumunda kalmıştır.

18 Mart 1915 tarihinde akşamüzeri Teğmen Frank SEIDLER ile Rasıt Deniz Yüzbaşı Hüseyin Sedat, Limni adasına kadar yapılan uçuşta, Mondros Körfezinde 13 harp, 4 nakliye, 29 kömür gemisi keşfi yapmıştır. Keşif dönüşünde Türk topçusunun ateşi ile yaralanan ve çekilmekte olan Fransız gemisi Gaulios görülmüştür. Yine 18 Mart öğleden sonra havanın müsait olması sebebiyle yeni bir keşif yapılması kararlaştırılmış, 16.00'da Pilot Teğmen Cemal Durusoy ile Rasıt Teğmen Osman Tayyar, Boğaz açıklarına bir keşif yapmıştır. Bu keşifte Boğaz önünde 9 zırhlı, 11 torpido, Boğaz girişinde 4 Zırhlı ise Bozcaada'ya doğru seyir halinde görülmüştür. Ada açıklarında 8 küçük harp gemisinin Boğaz önünde, Gaulois'in ise Dardanos'ta yaralı olduğu tespiti yapılmıştır.[31]

18 Mart 1915'de Türk birliklerinin bulunduğu mevzilere tonlarca bomba atılmıştır. İngilizlerin o günkü atış miktarı 3.344 adet olmuştur[32], ilerleyen zamanlarda ise 40.000 adet/günlük mühimmat atılmıştır. 18 Mart 1915'de alınan ağır yenilgi İtilaf güçlerini başarısızca geri çekilmeye zorlamışsa da harekâta son vermemişlerdir. Öncelikle denizden ve havadan yapılan saldırıların yetersizliği görülerek sonuca ulaşılabilmesi için daha başka tedbirlerin alınması kararlaştırılmıştır. İtilaf güçlerinin ağır kayıpları, İslam dünyasında büyük sevince neden olmuştur. Örneğin telgraflar Malay diline çevrilerek yerel gazetelerde yayımlanmıştır.[33]

29 Nurten Sertan, "Havacılık Tarihinde Türkler", *Uçan Türk*, S. 257, Ağustos 1975, s. 6; Kansu Vd., *Hava. Tar. Türkler 1*, s. 194.

30 *BOA, Fon Kodu:* HR.SYS. *Dosya Nu.:*2216, *Gömlek Nu.:*51, *Tarih:*01.05.1915; Bahadıroğlu, *Çanakkale Kıyameti*, s. 26.

31 Kansu Vd., Hava.Tar. Türkler 1, s. 196; Cengüvar *Çanakkale Muharebeleri…*,s. 184,185; Özbilen, *a.g.e.*,s. 62.

32 Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 57.

33 *BOA*,.4.Şb., *3,* 5.

Çanakkale Cephesi'nde kara muharebeleri 3 safhada gerçekleşmiştir.

a) 25 Nisan-06 Ağustos 1915 tarihleri arasında icra edilen çıkarma ve kara harekâtı,

b) 06 Ağustos tarihinde başlayan *"İkinci Çıkarma Harekâtı",*

c) Son safhayı oluşturan 08 Aralık 1915 ila 09 Ocak 1916 arasında icra edilen İtilaf güçlerinin Tahliye Safhalarıdır.[34] Bu safhaların her aşamasında hava faaliyeti önemli bir yer tutmuş ve kara muharebelerinin ayrılmaz bir parçası olarak harplerdeki kullanım konseptlerinin ilk örneklerini oluşturmuştur.

4. 25 Nisan Çıkarması Öncesinde ve Harekâtta Tarafların Hava Faaliyeti

Çanakkale Cephesi'nde yer alan İtilaf devletlerinin deniz ve kara unsur komutanları 19 Nisan 1915 tarihinde yaptıkları toplantıda 23 Nisan 1915'de çıkartma yapmaya karar vermiş olmalarına rağmen çıkarma; havanın sisli, denizin durgun olduğu 25 Nisan'a ertelenmiştir. İtilaf güçleri 12 büyük zırhlı, 18 muharip, 13 torpido gemisi, 7 tarama gemisi, 1 uçak ana gemisi, 1 balon gemisi, küçük çaplı gemiler, 24 denizaltı, 1 hastane ve 67 büyük nakliye gemisinden oluşan 166 parça donanmaya sahipti. Yine itilaf güçleri; 42 uçak, 500.000 asker ve 506 topla günde Türk cephesine ortalama 23.000 mermi atmıştır.[35]

Osmanlı 5. Ordusu Komutanı olan Liman von Sanders Paşa, anılarında 25 Nisan tarihi itibariyle 80.000-90.000 askere karşı kendi ordu mevcudunun 60.000 kişi ve İtilaf güçleri donanma mevcudunun 200 kadar gemiden oluştuğu bilgisini vermektedir.[36] Türklerin elinde toplamda 150 kadar top olmakla birlikte, ortalama atılan mermi sayısı günlük 370 civarındadır.[37] 19 Mayıs 1915 tarihinde Türk cephesine atılan mermi sayısı 948.000 rakamı ile rekor seviyeye çıkarılmış ve Türklerin teslim olacağı beklenmiştir.[38] İtilaf güçlerinin top atışına Osmanlı ordusunun sayısal olarak fişekle bile cevap vermesi zordu.

Bozcaada İtilaf güçleri tarafından harekât üssü olarak seçilmiş, ancak Yunanların elinde olan bu Adanın bir ara işgali gündeme gelmiş takiben İtilaf güçlerinin deneti-

34 Davut Sağır, *"Çanakkale Cephesi'nde Kara Muharebeleri"*, Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-1, 20-22 Mayıs 2009,ATASE Yay. Genkur. Bsm., Ankara 2009, s. 187.

35 Yavuz Bahadıroğlu, *Çanakkale Kıyameti*, 2. Baskı, Nakkaş Yapım, İstanbul 2012, s. 9; R. Şükrü Apuhan, *Çanakkale 1915*, Timaş, İstanbul 2007, s. 157.

36 Tahsin Berkman,*Harp Tarihi*, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara 1949, s. 215; Liman von Sanders, (çev. Eşref Bengi Özbilen), *Türkiye'de Beş Yıl*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010, s. 95.

37 Bahadıroğlu, *Çanakkale Kıyameti*, s.157.

38 Apuhan, *Çanakkale 1915*, s. 167.

mine geçmiştir.[39] İtilaf devletleri 18 Mart yenilgisi üzerine yeniden hazırlık dönemine girmiştir. Bu dönemde hava gücünü artırma seçeneği ön plana alınmış ve bölgeye büyük miktarda hava yığınağı yapılmıştır. İngiliz Pilot Binbaşı Samson (takiben Yarbay olmuştur.) komutasında 18 uçaklık bir birlik Mısır'dan Bozcaada'ya intikal ettirilmiş, harekât anında atışların tanzimini yönlendirmesi için *"Manica Sabit Balon Gemisi"* bölgeye yakın olan Limni'ye gönderilmiştir. Fransızlar da bölgeye uçak sevk etmişler, bölgede konuşlanan İtilaf güçlerine ait hava gücü artarak 42 uçağa ulaşmıştır.[40] Bölgede Fransız kara gücü 80.000 asker ve 40 batarya toptan oluşmaktadır.[41]

Kara Harekâtı Öncesi Tarafların Güç Mukayesesi	
İtilaf Devletlerinin Hava Gücü	**Osmanlı Hava Gücü (Mart 1915)**
20 adet İngiliz Kara Uçağı	Bleriot XI-2 Ertuğrul-1
12 adet İngiliz Deniz Uçağı	Rumpler B-1 (Yüzbaşı Serno Kullanmıştır.)
2 Fransız Deniz Uçağı	Albatros B-1 (Nisan ayında kal)
8 Fransız Kara Uçağı	

Harekât esnasında Birinci Tayyare Bölüğünün; personel, komutan ve techizat bakımından sürekli değişmiştir. Mart-Haziran döneminde bölük komutanlığını Teğmen Preussner yapmıştır. Haziran-Ağustos arasında bölük komutanlığını Üsteğmen Tahsin yapmıştır.

22 Mart 1915'de bir İngiliz uçağı, Saroz Körfezi üzerinde uçuş yaparken Türk topçusunun açtığı ateşle isabet alarak denize düşmüştür.[42] Havaların düzelmesi ile 22 Mart sabahtan Pilot Yüzbaşı Serno ve Rasıt Deniz Yüzbaşı Schneider, Gökçeada-Limni doğrultusunda uçuşa çıkmışlar ancak havanın bozması sebebiyle Limni'ye gidememişlerdi. Dönüşte Bozcaada taraflarında bazı İngiliz gemileri görmüşler, öğleden sonra ise Pilot Teğmen Seidler ile Rasıt Yüzbaşı Hüseyin Sedat, Limni Adasına kadar uçmuşlar ve Mondros Limanında, Queen Elisabeth ile 5 nakliye gemisini tespit etmişlerdir. Yapılan keşifte İtilaf güçlerinin çok yakında bir saldırıya geçmeyeceği anlaşılmıştır. Pilot Teğmen Cemal Bey ile makinisti Vahram 22 Mart'ta Ertuğrul'un bakımını yapmak için İstanbul'a dönmüşler ancak dönüşte Şarköy'e zorunlu iniş yaptıklarından yöreden yetişenlerce kurtarılmışlardır. Pilot Yüzbaşı Serno, İtilaf güçleri faaliyetinde gözlemlenen durgunluk üzerine İstanbul'a dönmüştür. Yine bu tarihler-

39 *BOA,* DH.EUM.3.Şb., 4,15.

40 Keyüsk,*Türk Havacılık Tarihi…,* s. 66; Kansu vd., Hava.Tar. Türkler 1, s. 192; İtilaf güçleri uçaklarından; Henri Farman 8, Morris Farman 3, Breuguet 1, Sopwith 2, B.E.2 tipi 2, B.E. 2 adettir. Samson, düşen pilotların kurtarılması için zırhlı araçları kullanan ve geliştiren kişi olarak da bilinir. Westwell, …*Harp Rarihi, Birinci…*,s. 230,231.

41 Tetik, Ahmet – Demirtaş, Y.Serdar – Demirtaş, Sema, *Çanakkale Muharebeleri'nin Esirleri-İfadeler ve Mektuplar-Cilt-I,*Genkur.Bsm., Ankara 2009, s. 101; Kansu vd., Hava.Tar. Türkler 1, s.198.

42 Avcı, *Çanakkale Cephesi,* s. 37.

de Osmanlı İmparatorluğu, Çanakkale'ye 2 uçak göndermiştir. 28 Mart'ta İngiliz Pilot Binbaşı Samson, Henri Farman tipi uçakla ilk deneme uçuşunu yapmıştır. Aynı gün Bozcaada Hava Meydanı, Türk uçakları tarafından ilk kez bombalanmıştır.[43]

Türk hava unsurlarınca, 27 Mart-17 Nisan 1915 tarihleri arasında bölgede 5 keşif daha yapılmıştır. Müstahkem Mevki Komutanlığı elindeki uçaklarla 18 Nisan 1915'de Bozcaada Hava Meydanı'nı bombalamış ancak İtilaf güçleri sürekli keşif halinde olduğundan beklenen sonuç alınamamıştır.[44] Yüzbaşı Hüseyin Sedat Bey, 23 Nisan 1915 tarihinde yaptığı keşifte Bozcaada'nın batısında büyük bir İtilaf güçleri gemisinin Limni'ye doğru asker dolu olarak seyir halinde olduğunu görmüştür. Bu gelişme üzerine Mondros'a kadar keşif uzatılmış, Rudolf Holzhausen'in ifadesiyle, *"herkesi ayağı kaldıran"* bir durumla karşılaşılmıştır. İngiliz ve Fransızların bilinen gücünden başka, 26 nakliye gemisinin son hazırlık halinde olduğunun tespiti yapılmıştır. Gelişmeler İtilaf güçleri kısa süre içinde bir çıkarma harekâtı yapacağını gösteriyordu. Uçakların yaptığı keşif ile Türk karargâhı yine ön alma imkânını elde etmiştir.[45] Hava gücü; kara çıkarması öncesi savunma tedbirlerinin zamanında alınmasına ve ordunun harekâta hazırlığına doğrudan tesir etmiştir.

Çıkarmaya karşı koyacak Türk birlikleri; 7, 9, 19, 3, 11'inci Türk tümenleri ile Saros'dan Beşike'ye kadar konuşlandırılmış bulunuyordu. Gelibolu ve Çanakkale Jandarma Taburları ile *Barbaros Hayrettin* ve *Turgut Reis* gemilerinin ateş destek unsuru olarak görev alması planlanmıştır. Saros Körfezi'nin kuzeyinde bir süvari tugayı ile Erenköy'deki 1'inci Uçak Bölüğü de bu harekât için planlanmıştır.[46]

4.1. Türk Hava Meydanlarının Konuşlanma Yerleri

Çanakkale Savaşı'nda Türk hava meydanları 4 yerde konuşlanmıştır. Savaş süresince harekât bu meydanlardan yürütülmüştür. Bunlar;[47]

a) Birinci Hava Meydanı; Çanakkale'nin Kuzeydoğusunda, Çanakkale-Karacaören arasında uzanan toprak yolun batı tarafında, yoldan 10 metre uzaktaydı. Toprak iniş pisti, her türlü hava koşuluna cevap verecek şekildeydi. Eni 20 metre, boyu ise 15 mt.'ydi. Alanda 15metreX12 metre Ebadında bir çadır mevcuttu. Yol bakan yerde bir idare binası mevcuttu.

b) İkinci Hava Meydanı; Çanakkale kenti içinden geçen Kocaçay adlı akarsuyun bir kilometre güneyinde, Çanakkale-Erenköy arasında uzayan yolun 250

43 Avcı, *Çanakkale Cephesi,* s. 39.

44 Avcı, *Çanakkale Cephesi,*s. 51; Gediz, …1911-1918, s. 148-151; Okuyucu,… *Hava Harekâtı,* s. 282.

45 Gediz, …1911-1918, s. 152.

46 Kansu VD., *Hava.Tar. Türkler 1*, s. 198.

47 Yalçın, *THHST*, 2014, S. 48; Avcı, *Çanakkale Cephesi,* s. 41.

metre doğusundaydı. Meydanda 2 lojman mevcuttu. Ayrıca tavanı tahta döşemeli, duvarları taştan yapılma geniş bir uçak alanı bulunuyordu.

c) Üçüncü hava meydanı; Gelibolu yakasında bulunuyordu.

d) Dördüncü hava meydanı; Galata beldesinin yani şimdiki Sütlüce'nin 2 kilometre güneybatısında bulunan bir düzlükte bulunuyordu.

Edirne'de bulunan Batı Cephesi'ndeki sabit balonun Çanakkale'ye gönderilmesi düşünülmüş fakat üstün İtilaf güçleri kuvvetleri karşısında bundan vazgeçmiştir.[48]

4.2. İtilaf Güçleri Hava Unsurunun Durumu

İtilaf güçleri, 25 Nisan'da asıl kuvvetlerini Seddülbahir, Arıburun ve Kumkale'den çıkarırken, Bolayır ve Beşike kıyılarında Türk savunmasını yanıltmayı amaçlayan gösteri çıkarmaları yapmıştır. İtilaf güçleri hava gücünü bölerek kullanmayı yeğlemiştir. Kumkale'ye 2 uçak, Seddülbahir için Bozcaada Uçak Meydanını, Arıburnu için "Ark Royal Tayyare Gemisi"ndeki uçakları tahsis etmiştir. *"Manica Uçak Gemisi"n*de bulunan sabit balonu ise topçu atışlarını tanzim için kullanmıştır. Manica'da bulunan balonlar 200 mt.'ye kadar yükselerek gemilerin Türk mevzilerine yönelik atışlarını tanzim etmekte oldukça faal görevler yapmıştır.[49] Türk gaziler bu durumun kendilerine çok pahalıya mal olduğuna anılarında yer vermiştir.

İtilaf güçlerinin uçakları Nisan ve Mayıs aylarında Gelibolu şehrini, Maydos kasabasında Hilal-i Ahmer Hastanesi'ni bombalayarak sivil halka da zarar vermiştir. Bu durum uluslararası hukuka aykırı olduğundan Başkomutanlık Vekâleti tarafından uluslararası kamuoyuna şikâyet edilmiştir.[50] Yine İngilizlerin sabit balon kullanarak Çanakkale'de Kızılay bayrağı çekilmiş hastaneyi ve seyyare hastane çadırlarını bombalaması Osmanlı idare makamlarınca sert şekilde tenkit edilerek tekrarı halinde mukabele-i bil-misil uygulanacağı bildirilmiş ve duruma İstanbul Amerikan ABD Sefareti nezdinde nota verilmiştir.[51] Pek tabii yaralıların sargı yerini bile bombalamakta beis görmeyen İtilaf güçleri için uluslararası hukuk savaş şartlarında pek fazla bir şey ifade etmemekteydi.

Bir süre sonra İngiltere'nin sağlık kurumlarını bombalama süreci planlı bir şekilde devam etmiş ve İngilizler 30 Mart 1916 tarihinde hava taarruzu ile Çanakkale Merkez Hastanesini bombalamışlardır.[52] Bu durum İstanbul şehri için de savaş süre-

48 Avcı, *Çanakkale Cephesi,* s. 61.

49 Avcı, *Çanakkale Cephesi,* s. 43; Okuyucu, *Hava Harekâtı*, s. 280. Alman denizaltılarının boğazda sağladığı etkinlik sonucunda tayyare uçak gemileri bölgeden çekilmek veya hareketlerini minimize etmek zorunda kalmışlardır.

50 Okuyucu, *…Hava Harekâtı*, s. 281.

51 *BOA,* HR.SYS. 2409, 21

52 *BOA, H*R.SYS. 2419, *Gömlek Nu.* 8, *Tarih:*30.03.1916

since devam eden bir durum olmuştur. İstanbul'un bombalanması esnasında Beyazıt Meydanı'na bulunan bir mekanizma parçasını günümüzde Yeşilköy Hava Kuvvetleri Müzesi Fazıl Bey bölümündedir.[53]

Osmanlı İmparatorluğunun maruz kaldığı; sivil yaşamın ve özellikle başkentlerin bombalanması hadisesi diğer ülkeler için de yıkıma sebep olmuştur. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İngiltere ve Almanya birbirlerinin başkentlerine de yoğun olarak uçak ve balon ile hava saldırısı düzenlemiştir. Bu saldırı çok büyük kayıplara sebep olmazken,[54] İkinci Dünya Savaşı'nda gelişen teknoloji ile büyük yıkım ve felaketlere neden olmuştur. Bu uygulama günümüze kadar yıkım ve büyük ölümlere neden olan bir uygulama olarak sürmektedir.[55] İkinci Dünya Savaşı yılları ise Almanya ve İngiltere'nin birbirlerinin başkentlerine düzenledikleri saldırılarla ünlenmiştir. Bu aşamada on binlerce İngiliz ve Alman hayatını kaybetmiştir.[56]

4.2.1. Birinci Kirte Muharebesi (25 Nisan 1915)

Alman Pilot Garber ile Rasıt Hüseyin Sedat Bey'in 25 Nisan'da yaptıkları uçuş, Saros Körfezinden Anadolu kıyısına kadar 3 saat sürmüştür. Bu keşif uçuşu sonucunda, 45 nakliye gemisi sayılmıştır. Bazı muharip gemilerin ise aldatma maksatlı Saros'a doğru çıkarma gösterisinde bulunmak için açıldığı görülmüştür. Bu önemli bilgi derhal Müstahkem Mevki Komutanlığına bildirilmesine rağmen asıl tedbiri alacak olan 5'inci Orduya zamanında iletilememiştir.[57] 25-27 Nisan tarihleri arasında faal uçak olmadığından keşif yapılamamıştır. Bölük envanterinde yer alan 3 uçaktan ancak biri faal olabiliyordu. 27 Nisan'da Deniz Rasıt Yüzbaşı Hüseyin Sedat Bey, yaptığı keşifte Seddülbahir ve Arıburnu arasındaki çıkarmanın Türk birliklerince durdurulduğunu görmüştür. Denizde 13 savaş gemisi, 73 nakliye, 2 uçak ana gemisi, 3 hastane gemisinin faaliyette olduğu keşfi yapılmıştır. 29 Nisan'da İtilaf güçlerinin ana kuvvetlerinin Seddülbahir ve Arıburnu'na çıktığı, Kumkale, Beşike Limanı ve Bolayır'a aldatma hareketleri yapıldığı görülmüştür.[58] Yoğun muharebelerin yapıldığı Kirte muharebelerinin ilk safhasında, İngiliz ve Fransızların zayiatı 3000 kişiyi bulurken, Türklerin kaybı 2.378 kişidir.[59]

53 Yeşilköy Hava Kuvvetleri Müzesi, Fazıl Bey Seksiyonu, Mekanizma Parçası Obje, 10 Nisan 2013; Kısa süre önce Türklerle İtalyanlar arasında cereyan eden Trablusgarp Savaşı'nda da İtalyanların hastaneleri bombalaması basında yer almıştı.

54 Ian Westwell, *Resimlerle Harp Rarihi, Birinci Dünya Savaşı,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 8,89.

55 19-20 Mart 2003, Hürriyet; 19-20 Mart 2003, Sabah; 19-20 Mart 2003, Milliyet; 19-20 Mart 2003, Posta

56 Westwell, *…Harp Rarihi, Birinci…*,s. 88,89,114-119.

57 Kansu Vd., Hava.Tar. Türkler 1, s. 198; Avcı, *Çanakkale Cephesi,* s. 63-65.

58 Kansu Vd., Hava.Tar. Türkler 1, s. 198.

59 www.canakkalekutup.gov.tr/belge/1-102121/kirte-muharebeleri.html(Erişim:24.06.2013); Albayrak-Yılmazer, *…Çanakkale Muharebeleri-1*, s. 97-99.

25 Nisan muharebeleri öncesi harekât alanını düzenlemeye çalışan 5'inci Ordu Komutanı Liman Von Sanders, maiyeti ile birlikte Gelibolu'dan Bolayır'a gelmiş ve Gazi Süleyman Paşa'nın bulunduğu tepeden sahile yaklaşan İtilaf güçleri donanmasını izlemiştir. İtilaf güçleri, gemilerinin güverte kenarlarına çalılar koyarak gizleme yapmıştır.[60] Kıyıya çıkarma yapmaya çalışmışlar, bu esnada kıyıdaki Türk birlikleri ateş açınca askerlerini çıkarma gemilerine geri alarak bölgeden uzaklaşmışlar. Bu gelişmeye şahit olan ve bu zamana kadar çıkarmanın yerini öngöremeyen Liman von Sanders ve yanındaki subaylar tekrar Gelibolu'ya dönerek asıl çıkarma bölgelerine odaklanmışlar.[61] Bu dönemde 3'üncü Kolordu Komutanı Tuğgeneral Esat Paşa'[62]nın kıyıya İtilaf güçlerini çıkarmama talebi de 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders tarafından kabul edilmemiştir.

Liman Von Sanders, Genel Karargâha bir yazı ile Manica Balon Gemisine Yüzbaşı Serno'nun saldırması gerektiğini ve Serno'nun Usedom Paşaya mı? Yoksa kendi bağlısı mı olduğunu bilmediğini de bildirmek suretiyle hava gücünü kullanmada meydana gelen karışıklığa temas etmiştir.[63] Bu gelişmeler üzerine Yüzbaşı Serno, 02 Mayıs 1915'de Çanakkale'ye gelerek Hava Bölüğünün komutasını geçici olarak üzerine almıştır.

Yüzbaşı Serno, 02 Mayıs sabahı Yüzbaşı Hüseyin Sedat Bey ile 01 Mayıs gecesi 20:00'de Seddülbahir'de başlayan İtilaf güçlerinin saldırısına cevap vermek için keşfe çıkmıştır. Bu dönemde, İtilaf güçleri Seddülbahir'de çok sıkıntılı durumdaydı. Hamilton bölgeye önemli miktarda sevkiyat yapmasına rağmen iki taraftan parçalanan itilaf cephesinin, yoğun Türk taarruzu karşısında toparlanması mümkün olmamıştır. Keşif dönüşü havada 2 İtilaf gücü uçağı ile karşılaşılmış, Yüzbaşı Serno ve Rasıt Yüzbaşı Hüseyin Sedat şahsi tabancaları ile İtilaf gücü uçağına saldırmışlar, İtilaf gücü uçakları hava muharebesine girmekten kaçınmıştır. Şahsi tabancalar ile yapılan bu olay cephedeki ilk *"hava- hava muharebesi"*dir. Dönüşte Hüseyin Sedat Bey, İtilaf gücü mevzilerine iki bomba atmıştır.[64]

Mayıs ayında Çanakkale Cephesi'ne bir Albatros B-1 uçağı gönderilmiştir. Bu dönemde en önemli gelişmelerden biri de Manica Uçak(Tayyare) Gemisine karşı Türk hava saldırıları olmuştur. Ancak Türklerin bombaları nispeten küçük olduğundan saldırıdan sonuç alınamamıştır. Bununla birlikte her saldırı sonunda balonun aşağı çekilmesi, Manica'nın görevini etkin yapmasına engel olmuştur. Türk uçakları alana geldiğinde zamanlarda balon aşağı inerek uzun süre görev yapamamıştır. Bu

60 Albayrak-Yılmazer, *a.g.e.*, s. 115; Aynı aldatma Normandiya Çıkartmasında Antifer Burnu'nda Almanlara karşı da yapılmıştır. Bu kez gemilere büyük balonlar bağlanarak büyük bir donanmanın yaklaşmakta olduğu izlenimi verilmiştir. Zaif, *a.g.e.*, s. 158.

61 Avcı, *Çanakkale Cephesi*, s. 67.

62 Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 62.

63 Gediz, *...1911-1918*, s. 152-155; Kansu vd., *Hava.Tar. Türkler 1*, s. 199.

64 Gediz, *...1911-1918*, s. 155.

sürede Osmanlı ordusu kayıpları daha az olmuş ve balonun topçuları yönlendirmesi engellenmiştir. Uçaklar kullanılarak yine başka bir hava unsuru olan balon belirli bir süreliğine harekât dışında tutulmuştur.

4.2.2. İkinci Kirte Muharebesi (06-08 Mayıs 1915)

İtilaf güçlerinin, 5'inci Orduyu Bolayır'da arkadan sarmaması için Hüseyin Sedat tarafından 05 Mayıs'ta yapılan keşifte, Seddülbahir'de çarpışmaların durduğu ama bir çekilmenin söz konusu olmadığı bildirilmiştir. İtilaf güçleri, 06 Mayıs'ta saldırılarını yenilemişler, Alçıtepe'yi alarak başarı kazanacaklarını ümit etmişler ancak 500 metre ileri gitmeleri mümkün olmamıştır. Cephede hazır kuvvet olarak yalnız Hint tugayı kalmıştı. 08 Mayıs'ta yapılan keşifte İtilaf güçlerinin takviye almadan saldıramayacağı anlaşılmıştır. Hüseyin Sedat Bey tarafından yapılan 13 Mayıs tarihli keşifte, çıkarma bölgesinin güneyinde bir boşaltma istasyonu tespit edilmiş ve Türk topçusu buraya yönlendirilerek iskele ortadan kaldırılmıştır. Ancak hava gücünün güçlü olması halinde itilaf güçlerine fırsat verilmeyeceği bir kere daha anlaşılmıştır.[65] Üç gün süren İkinci Kirte Muharebesi'nde Türk tarafın kaybı yaklaşık 2.000 kişi olmuştur. İngiliz ve Fransız kuvvetleri ise 6.500 askerini kaybetmişti.[66] Türkler, beklenenin aksine mevkiini tutmakta oldukça kararlı ve karşı tarafa önemli kayıplar verdirmektedir. Bu durum şüphesiz harekâtın başından beri elini kolonu sallayarak İstanbul'a girecekleri şeklinde ikna edilen İtilaf güçleri askeri üzerinde olumsuz etki yapmıştır.

17 Mayıs 1915'de Breuget ile kalkış yapan Pilot Yüzbaşı Marix ve Rasıt olarak görev alan Yarbay Samson, Bozcaada'dan kalkıp Akbaş Limanı üzerinde keşifler yapmışlar ve Liman'daki olağan dışı hareketliliği tespit etmişlerdir. Tespitlerini Genel Karargâh'a Anzac Cephesi Komutanı General W.R.Birdwood'a bildirmişlerdir. Türk birliklerinin kısa süre içinde genel taarruza kalkabileceği ihbarı, İtilaf güçlerini teyakkuz durumuma geçirmiştir. Nitekim 18 Mayıs'taki Türk taarruzu karşısında İtilaf güçlerinin aldıkları hava keşifleri ile müteyakkız olmaları sebebiyle kayıpları Türklerin beklentisinin altında gerçekleşmiştir. Cephede İnsansız bölgeden geçerken verilen kayıplar da büyük bir yekûn tutmaktadır. Bu yöntemle Türklere açılan ateş sonrası, 4.000 civarında Türk askeri hayatını kaybetmiştir. Siperler kısa sürede birkaç defa el değiştirmiştir. Türk ordusunun kesintisiz taarruzu 19 Mayıs 1915'de de sürmüş, 2 Türk uçağı itilaf güçleri üzerinde uçarak bomba ve çivi atmıştır.[67] Osmanlı havacıları veya İtilaf güçleri havacıları keşiflerle önemli görevler yapmışlar ve taraflarına istih-

65 Kansu Vd., *Hava.Tar. Türkler 1*, s. 199; Gediz, *...1911-1918*, s. 156; Avcı, *Çanakkale Cephesi*, s. 87.

66 Albayrak-Yılmazer,*...Çanakkaleuharebeleri-1*, s. 106; www.canakkalekutup.gov.tr/belge/1-102121/kirte-muharebeleri.(Erişim:24.06.2013)

67 Avcı, *Çanakkale Cephesi*, s. 93.

barat vermişlerdir. Bu istihbarata sahip olan tarafın aldığı tedbirler öncelikle zayiatının az olmasını sağlarken, muharebeye hazırlıklı bulunma inisiyatifi de elde etmiştir.

4.2.3. Üçüncü Kirte Muharebesi (04-06 Haziran 1915)

27-28 Mayıs Tarihlerinde Pilot Üsteğmen Mehmet Ali ve Rasıt Yüzbaşı Hüseyin Sedat Bey 4 saat süren bir keşif yapmışlar. İtilaf güçleri donanmasının Mondros Limanı girişine gerilen ağlarla korunduğunu ve askerler için ise yeni kışlalar kurulduğu tespit edilmiştir.[68] Mayısın son günlerindeki yoğunlaşma Türk havacılar tarafından Türk Karargâhına iletilmiştir. Özellikle 31 Mayıs'ta Hüseyin Sedat Beyin, Mondros Limanındaki büyük savaş gemilerine ilaveten 60 nakliye gemisi ile diğer destek gemilerinin yeni bir çıkarma için hazırlık halinde olduklarını bildirmesi Türk ordusunu teyakkuz durumuna getirmiştir. Kirte Muharebelerinin son safhasını oluşturan ve 04-06 Haziran tarihleri arasını kapsayan safhaya, Türk birlikleri almış oldukları keşif bilgileri nedeniyle üstün bir durumda girmiştir. Bu nedenle 04 Haziran 1915'de İtilaf devletlerinin saldırı kararı beklendiği için yapılan taarruzlar başarısız olmuştur.

Müstahkem Mevki Komutanlığı; Pilot Üsteğmen Mehmet Ali ve Rasıt Yüzbaşı Hüseyin Sedat Bey'i keşif için görevlendirmiştir. Yapılan keşifle; 83 rakımlı tepe, Çamlık, Zeytinlik ile Batısındaki bataryaları tespit edip sonucu bildirirler. Kirte'de süren çarpışmanın son günü 06 Haziran'da itilaf güçleri mevzileri, Türk uçağı tarafından bombalanmıştır. Uçaklar bakıma alındığı için 13 Haziran 1915'e kadar hava görevleri sona ermiştir.[69] Bu muharebenin sonucunda İngilizler 4500 civarında zayiat verirken Türklerin kaybı daha fazla olmasına rağmen İngilizler Alçıtepe'yi ele geçirme hedefine ulaşamamıştır.[70]

4.2.4. Kirte Muharebeleri Sonrası Tarafların Aldığı Önlemler

Kirte Muharebelerinin sona erdiği 06 Haziran'ın ertesi günü 07 Haziran 1915 tarihinde İngiliz Harp Meclisi toplanarak savaşın sürdürülmesi kararına varmıştır. Bölgede bulunan İngiliz birlikleri yeniden yapılandırılmış, takviye birlikler bölgeye gönderilmiştir. Hava gücünde de önemli bir yönetim ve kullanım değişikliği yapılmıştır. Bu tarihe kadar ayrı olan hava birlikleri bir araya getirilerek, **"***Çanakkale İngiliz Hava Kuvvetleri Komutanlığı"* adıyla yapılandırılmış ve hava unsurları İmroz Adasının Kefalo Limanı yakınlarında bir yere toplanmıştır. Bu yapılandırma savaşın başından beri Fransa Cephesinde başarılı hizmetleri bulunan Albay F. H. Sykes tarafından yapılmıştır. Albay Sykes Robeck ve Sir J. Hamilton ile de yoğun temaslarda

68 Avcı, *Çanakkale Cephesi*, s. 97.

69 Gediz, *…1911-1918*, s. 158-160.

70 Albayrak-Yılmazer, *…Çanakkale Muharebeleri-1*, s. 107-109.

bulunarak dağınık olan İngiliz hava güçlerini bir araya toplamış, deniz kuvvetleri ile müşterek harekât yapmak için koordinasyona özel önem vermiştir. Havacılığın esaslı olarak muharebe görevine girdiği savaş Birinci Dünya Savaşı yıllarıdır. Burada havacılığın yönetimine yönelik arayışlar sonraki yıllarda havacılığın yönetim konseptinin oluşmasına öncülük etmiştir. Nitekim İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri 1918 yılında müstakil bir güç olarak yapılandırılmış ve özgün hava gücü olarak ortaya çıkmıştır. Bu yapılanmanın oluşmasında Çanakkale'deki uygulamanın da kurumsal bir destek sağladığı açıktır.

Kirte Muharebeleri sonrası İtilaf güçleri hava unsurlarını güçlendirmek için bir takım tedbirler almıştır. Bozcaada'daki İngiliz uçakları buraya taşınmıştır. Buraya altışar Moran, Caudron, B.F.2 ve 4 adet Bristol olmak üzere 22 uçak taşınmıştır. Fransız uçakları ise Bozcaada'da kalmıştır. 12 Haziran 1915 tarihinde 5 uçak taşıyan,*"My Chree"* adındaki başka bir İngiliz uçak gemisi Midilli'ye gelmiştir.[71]

13 Haziran tarihinde Pilot Üsteğmen Mehmet Ali ve Deniz Yüzbaşı Hüseyin Sedad, Limni'nin Mondros Limanında öncekilere göre yeni bir yığınak ve fazlalık olduğunu tespit etmiştir. Önceki keşiflerden daha çok barınak, çadır olduğunu görmüş, bölgede 18 savaş gemisi, Bozcaada Kuzeyinde bir muharebe gemisi, 5 muhrip, İmroz Adası civarında ise 2 muhrip, 2 muhabere gemisi ile 3 mayın arama-tarama gemisi keşfi yapılmıştır. Yine Arıburnu, Suvla ve Seddülbahir civarında muhrip ve mayın arama-tarama gemileri tespiti yapılmıştır.

15 Haziran 1915 tarihinde yapılan keşifte ise Seddülbahir'de bir hava alanı yapıldığı ve 4 uçağın burada konuşlandığı tespit edilmiştir. Bu mahal Türk topçusu tarafından tesir altına alınmış, 3 uçak kaçmayı başarmışsa da meydan kullanılamaz hale getirilmiştir. İtilaf güçleri 17 Haziran'da Seddülbahir'e asker ve malzeme çıkarmaya başlamıştır. Bu gelişme üzerine Bozcada tarafına bir keşif yapılmış ve adada 16 uçak, 18 uçak çadırı ve bir büyük hangar tespit edilmiştir.

İtilaf güçleri; üstün hava gücü ile Gelibolu ve Anadolu yakasındaki Türk bataryalarını bombalamasına rağmen başarılı olamamıştır. 21 Haziran'da 83 numaralı tepe ve Zığındere tarafına şiddetli bir saldırı başlatmıştır. Bu saldırı ile Fransızlar hedeflerini ele geçirmiştir. 22 Haziran'da itilaf güçleri mevzilerini bombalamak için Türkler 2 uçak kaldırmıştır. Uçaklardan biri Alçıtepe'de bir İngiliz uçağı ile karşılaşmış, 20 dakika süren hava savaşları sonunda Türk uçağı motorundan yara aldığından Ali Bey Çiftliği yakınına mecburi iniş yapmıştır. Burası İngiliz topçu atış menzili içinde olduğundan çevreden gelen Türk askerleri uçağı ve ekibini kurtarmıştır. Bu savaşta İngiliz uçağındaki rasıt, tüfek atışıyla öldürülmüştür.[72] 26 Haziran'da yapılan keşifte ise itilaf güçlerinin yine hareketlenme içinde olduğu Türk ordusuna bildirilmiştir.

71 Keyüsk,*Türk Havacılık Tarihi…*, s. 72; Gediz, *…1911-1918*, s. 160.

72 Avcı, *Çanakkale Cephesi*, s. 109; Kansu vd., *Hava.Tar. Türkler 1*, s. 201

Keşif esnasında İtilaf devletleri askerlerine teslim olmaları için; İngilizce, Fransızca, Arapça ve Hintçe bildiriler atılmıştır. Haziranın son aylarında Türk Deniz uçakları Adalar üzerinde keşif yapmışlar, bölgede 100 civarında farklı evsafta İngiliz-Fransız gemisi sayılmıştır.[73]

4.2.5. Zığındere Muharebelerinde Hava Faaliyeti (28 Haziran-05 Temmuz 1915)

Zığındere Muharebeleri bir hafta yoğun olarak sürmüştür. Güçlü bir savunma hattı oluşturmaya çalışan Osmanlı ordusu bu muharebelerde 16.000 askerini kaybetmiştir. Muharebe, itilaf güçlerinin 28 Haziran'da 02.00'de yoğun topçu atışıyla başlamıştır. Sabahın erken saatinde yapılan şiddetli saldırı ve çıkarma harekâtı, Türk Cephesinin sağ kanadının çökmesine neden olmuştur. Türk uçaklarının, itilaf güçleri ikmal hatlarını Türk topçusuna göstermesi önemli avantaj sağlamıştır. 29 Haziran'da havalanması planlanan 2 uçaktan biri havalanabilmiş ve Seddülbahir'deki İngiliz birliklerini bombalamıştır. Zığındere Muharebeleri olarak anılan şiddetli çarpışma 05 Temmuz'a kadar Zığındere merkezli devam etmiştir. İtilaf güçleri hava etkinliği karşısında uçak sayısı oldukça yetersiz olan Birinci Tayyare Bölüğü 06 Temmuz 1915 tarihinde emir-komuta zincirinde yaşanan aksaklıklar nedeniyle Müstahkem Mevkii emrinden alınarak 5'inci Ordu Komutanlığı emrine verilmiştir. Uzun süredir iki komutanlık arasında devam eden hava gücünü yönetme sorunu bu şekilde 5. Ordu lehine çözümlenmiştir. 05 Temmuz günü 13 İngiliz uçağı Türk hava gücünü etkisiz haline getirmek için Çanakkale ve Hava alanına saldırmış ve 2 Türk uçağı kullanılamaz hale getirilmiştir. 5'inci Ordu bir süre hava faaliyetine son vermek zorunda kalmıştır.[74] Hüseyin Sedat Bey de daha sonra tekrar Müstahkem Mevki Komutanlığına geri gönderilmiştir. Deniz Yüzbaşı Hüseyin Sedat, Temmuz sonuna kadar 24 yakın ve uzak alana hava keşfi yapmıştır.[75] İtilaf güçleri yeni bir saldırıya başlayacak takatten kesilmiştir. 12 Temmuz'a kadar oluşan durağan durum üzerine Türk ordusu yeni birlikler getirmiş, mevzilerini güçlendirmiştir.[76]

İtilaf güçlerinin güçlü hava gücü karşısında Birinci Tayyare Bölüğünün de kuvvetlendirilmesi zorunlu hale gelmiştir. Temmuz ayı sonuna kadar Almanya, Türkiye'ye 21 uçak göndermiştir. Bu uçaklardan 13 adedi Türkiye'ye ulaşabilmiştir.[77] Gelen uçaklardan 4 adedi Rumpler B-1'di. Bu uçaktan 3 adedi, 13 Temmuz 1915'de

73 Avcı, *Çanakkale Cephesi*, s.111; Okuyucu,*... Hava Harekâtı,* s. 289

74 Avcı, *Çanakkale Cephesi*, s.115; Okuyucu,*...Hava Harekatı***,** s. 270,286; Gediz, ...1911-1918, s. 162-165.

75 Gediz, *...1911-1918*, s. 162-165.

76 Gediz, *...1911-1918*, s. 166.

77 Kalan 8 uçaktan 4'üne Sofya, Filibe, Sırbistan ve Niş'te el konuldu. 2 adedi Czernahavitz'de kırım geçirdi, biri de Tunca'ya düşmüştür.

Çanakkale Cephesine gönderilmiştir. 5'inci Ordu bağlısı Tayyare Bölüğü orduya daha yakın bir yerde konuşlanmasının harekât yönünden kolaylık sağlayacağı gerekçesiyle, 21 Temmuz 1915'de Galata'ya taşınmıştır. Buraya hangarlar yapılmış, çadırlar kurulmuş ve 2 sahra bataryası yerleştirilmiş. Bölük Komutanlığına Almanya'da eğitim görmüş olan Üsteğmen Tahsin Kevenk atanmıştır. Daha önce hava bölük komutanı Alman Pilot Yüzbaşı C. L. Preussner'di. Türk hava bölüğünün etkinliği için bir takım tedbirler alınmasına rağmen İtilaf güçleri karşısında yapılanlar yeterli olmuyordu. İtilaf güçlerinin lojistik desteği daha güçlü ve son teknolojik olarak da daha iyi imkâna sahip bulunuyordu. İlaveten İtilaf güçleri uçakları makineli tüfeklerle donatılmıştı.[78] Bu yetkinlik karşısında Türk hava unsuru mevcut imkânlarla daha yüksek performans göstermek ve moral değerlerinin kazanımları ile mücadele etmiştir. Şüphesiz başkentin hemen yanında açılan bir cephe Osmanlı ordusu için çok daha önemli ve savunulması hayati zorunluluk anlamına gelmekteydi.

4.2.6. Zığındere Muharebeleri Sonrası Hava Faaliyeti

05 Temmuz 1915'de İstanbul'dan gönderilen 2 Gotha deniz uçağı Boğaz Müstahkem Mevki Komutanlığı emrinde bulunan, Alman Donanmasına ait Deniz Uçakları Müfrezesine verilmiştir. Bu uçaklar aynı gün göreve başlamıştır. Bir süre önce komutanlığa bağlı kara havacılık birliği 5'inci Ordu emrine verilmiş olduğundan Müstahkem Mevkiler Komutanlığı da deniz uçaklarından müteşekkil bir hava birliği ile desteklenmiştir. Artık gerek kara gerek deniz birlikleri için hava unsuru olmadan harekât görevini icra etmek gittikçe güçleşmeye başlamıştır. Hava gücü diğer kuvvetleri destekleyen, ön alan, yönlendiren, caydırıcı etkisi gittikçe artan bir unsur olmuştur. 08 Temmuzda bir İngiliz uçağı Morto Koyunda, Türk topçusunun ateşi ile denize çakılmıştır.

Türk Hava unsurlarının teknik ve sayısal bakımından sorunları çözülememiştir. Lojistik sıkıntıları had safhadaydı. Çanakkale Savaşı'nda görev almış bir Alman subayın tespiti yaşanan sorunları anlamayabilme adına dikkate değerdir. Bu kişi, Alman Pilot Subay olarak Çanakkale Cephesinde görev almış 06 Aralık 1915 tarihinde ilk İtilaf güçleri uçağını Nara Burnu üzerinde düşürmüş[79] olan ve Çanakkale Şahin'i olarak da bilinen Buddecke'dır. Buddecke'nın anıları o günkü durumu yalın olarak tasvir etmektedir. Alman Pilot anılarında,

> *"...Uçağın mahmuzu[80] bir taşta kırılınca, yerine kalın bir söğüt dalı takıldı. Küçük çift kanat hiç de iyi gözükmüyordu. Burada (Türkiye) Fransa'da olduğundan değişikti. Orada her şey el altındaydı. Yeni bir uçak için, bir söz yetiyordu. Onlara*

78 Gediz, *...1911-1918*, s. 164-166.

79 Avcı, *Çanakkale Cephesi*, s. 189.

80 Dönemin uçaklarında kuyruk bölümüne yakın ve gövdenin altında yer alan çıkıntı.

kavuştuktan kısa bir süre sonra, her iki lastik de cehennemin dibine gitti. Oldukça ağır uçak için, kalın bir dingil yerleştirmiştik. Ağır sıcaklar çifte soğutma gerektiriyordu. Bu sıcak günler ve yağmurlu soğuk gecelerden dolayı kanatlar havada, gövdede kaygı verecek şekilde oynuyorlardı.[81]"

ifadesine yer vermektedir.

13 Temmuz'da 4 uçakla takviye edilen 1'inci Hava Bölüğüne komutan olarak atanan Üsteğmen Tahsin Kevenk[82] ise anılarında; komutan olarak bölüğe katıldığında bölüğün Anadolu yakasında bulunduğunu, grupta birkaç Alman Subay, Teğmen Ali ve Teğmen Cemal ile bazı rasıt ve subayların olduğunu, 5-6 Alman uçağı ile Fransızlardan ganimet alınan bir uçak bulunduğunu belirtir. Bölük 21 Temmuz'da Rumeli'de Akbaş'ın 7 km. Batısında hazırlanan Galata'ya taşınmıştır. Bu dönemde havacılığın merkezi gücünün zayıf olduğu, İkmal işleri **"***Muvasala ve Muhabere Şubesi"* tarafından görülmekteydi. Bölük; Şakir Hazım, Cevdet, Abdullah, Ali Rıza, Salih ve Rifat gibi Türk personel ve Fünfhausen, Roeder, Von Schlicting ve Von Kettenbeil gibi Alman personel ile güçlendirilmiştir. Türk uçakları hava muhaberelerinde otomatik tabanca ile saldıran İtilaf güçlerine karşı şahsi tabanca ve mavzer ile mücadele etmiştir.

Yüzbaşı Serno, 1'inci Hava Bölüğünde yapılan düzenlemeleri yerinde görmek için 15 Temmuz 1915'de üçüncü defa Çanakkale'ye gelmiş ve uçuş yapmıştır. Yine bu tarihlerde Almanya'dan gelen 5 Gotha uçağından 3'ü Yeşilköy'de monte edilerek 2'si Çanakkale'ye gönderilmiştir. Tamamı Almanlardan oluşan ve silahsız olan bu uçaklar ile Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı emrinde *"Deniz Tayyare Müfrezesi"* teşkil edilmiştir.[83] 16 Temmuz 1915 tarihli Selanik merkezli bir raporda Limni Adası'nda 50.000-60.000 asker ile 140 geminin toplandığı bildirilmekte ve bu durum yeni bir çıkarmanın olma ihtimali olarak değerlendirilmiştir.[84] Bu kanaat öyle güçlü hale gelmiştir ki, Sanders Paşa anılarında kendine verilen bir raporda Beyoğlu'nda büyük caddede pencerelerin kiralandığı bilgisinin geldiğini belirtir.[85]Esasen Avrupa basını da Fransız Le Temps Gazetesi örneğinde olduğu üzere benzer düşünceler içinde ve bu doğrultuda yayınlar yapmaktadır.[86]

18 Temmuz günü Yüzbaşı Serno, bölgede bir keşif görevinde bulunmuş, dönüşte hava muhaberesine girdiği bir İngiliz uçağını parabellum atışıyla kaçırmıştır. Mayıs ayı başında da benzeri bir durum yaşanmış ve İngiliz uçakları Türk uçağı ile mücadele etmekten kaçınmıştı.

81 Buddecke *Çanakkale Üzerinde Bir Şahin*, s. 105.

82 Kansu Vd., *Hava.Tar. Türkler 1*, s. 201.

83 Kansu Vd., *Hava.Tar. Türkler 1*, s. 201.

84 Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl,* s. 111.

85 Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl,* s. 114,115.

86 Yaşar Aksan, *Çanakkale*, Bizbize Yay.,Ertem Matbaası,Ankara,2007,s. 139.

Aynı gün Hüseyin Sedat'ın rasıt olarak katıldığı başka bir uçak General Hamilton'un İmroz Adası Kefalo Adasında bulunan yatına sadırmış ve 2x25 kg ve 3x10 kg. bombalar atmıştır. Bu sıralarda Alman ve Türk istihbaratları İtilaf güçlerinin Çanakkale'ye büyük bir saldırıda bulunacağı istihbaratını almıştır. Bu gelişmeler üzerine Birinci Hava Bölüğünün faaliyeti yeniden düzenlenmiştir. Alman Deniz Tayyare Müfrezesi de bu amaçla görevlendirilmiştir. 1915 Temmuz'unun son haftasında ay ışığında yapılan hava keşiflerinde İtilaf güçlerinin hazırlık içinde olduğu ve Arıburnu tarafına yığınak yaptığı anlaşılmıştır. Yığınak Ağustos'un ilk haftasında da devam etmiştir. Türk hava gücü zayıf olduğundan, güçlü İtilaf güçleri hava gücü karşısında daha sınırlı harekât edebiliyordu.[87] Türk hava gücü tarafından, ok ve sivri çıkıntılar şeklinde yapılan çelik çiviler, siperlerde, kamp ateşi etrafında, yemek kuyruğunda veya su tankları üzerinde toplanan askerler üzerine atılmaya devam etmiştir.[88] 27 Temmuz 1915'de Osmanlı Hükümeti, Cephe'ye gönderdiği bir raporda İtilaf devletlerinin Suvla'ya bir harekât için hazırlandıkları ihbarını bildirmiştir. Türk havacılar, 27 Temmuz'da yaptıkları keşifte Limni Adasının Mondros Limanı'na savaş ve hastane gemilerinin yığılmaya başladığını rapor etmiştir.[89] 31 Temmuz 1915'de Türk uçakları Bozcaada'ya hava hücumu yapmıştır. Bu saldırıda Türkler tarafından 5 bomba, 500 flaşet atılmıştır. Bu saldırı Bozcaada'da karmaşaya ve endişeye neden olmuştur. Fakat İtilaf güçleri hava gücü yeni gelen 17 uçakla mevcudunu 48 uçağa yükseltmiştir.[90]

5. 06-10 Ağustos 1915 Anafartalar Muharebelerinde Tarafların Hava Faaliyeti

İtilaf güçleri 1915 yılı Temmuz ayı sonlarından itibaren bütün gücüyle Arıburnu'na saldırmak için hummalı bir faaliyet içine girmiştir. Türk savunmasını şaşırtmak ve Türk birliklerinin bölünerek gücünü dağıtması maksadıyla, Suvla ve Seddülbahir'e de tamamlayıcı çıkarma harekâtında bulunma planlanmıştır. 06-07 Ağustos gecesi Saros Körfezinin kuzeyinde yer alan Sazlıdere ve Karaçalı mevkiindeki kıyı bölgesine çıkarma başlamıştır. Osmanlı askeri birimleri, çıkarma anında hava keşfi yapılamadığı için çıkarma yapılırken gelişmelerden haberdar olmuştur. Ancak bu aldatma harekâtı az sayıda İtilaf gücü birliğinin katılması nedeniyle başarılı olmamıştır. İtilaf güçleri 06 Ağustos tarihinde 14.20'de Seddülbahir, 15.00'de ise Arıburnu bölgesinde şiddetli topçu ateşiyle saldırıya geçmiştir. Aynı günün gecesi 21.30'da ise Suvla Limanına çıkarma yapılmıştır. Hava birlikleri de oldukça güçlenmiş olan İngilizler 24 Temmuz'da Albay Sykes'i, Doğu Akdeniz'de yer alan bütün hava birliklerine

87 Avcı, *Çanakkale Cephesi*, s. 55-57; Kansu Vd., Hava.Tar. Türkler 1, s. 201.

88 Avcı, *Çanakkale Cephesi*, s. 59.

89 Avcı, *Çanakkale Cephesi*, s. 132,133.

90 Avcı, *Çanakkale Cephesi*, s. 133.

genel hava komutanı olarak atamıştır. İkinci balon gemisi olarak *"Hector Balon Gemisi"* de *"Manica Balon Gemisi"*ne yardım için bölgeye gelmiştir. Ağustos'un başlarında Marmara'ya sızan İtilaf güçleri denizaltıları, lojistik ulaşımı olumsuz etkilemekte olduğundan 5'inci Ordu, Müstahkem Mevki Komutanlığından deniz uçağı talebinde bulunmuştur. Emrinde Alman havacılardan kurulu Deniz Müfrezesi olan Müstahkem Mevki Komutanlığı yalnız 2 uçağı olduğunu ve bu uçaklardan yalnız birinin faal olduğunu belirtmiş, bu uçakla da deniz keşfi yapıldığından görev için kara uçaklarının kullanılmasını tavsiye etmiştir. Ancak İkmal yollarındaki tehlikenin giderek daha riskli bir hal alması üzerine Müstahkem Mevki Komutanlığı tek deniz uçağını 5'inci Ordu emrine vermek durumunda kalmıştır.[91]

26 Temmuz'u 27 Temmuz'a bağlayan gece Mustafa Kemal, Conkbayırı'na geçmiş ve Cepheyi yeniden tanzim etmiştir. 27 Temmuz günü Büyük Anafarta Köyü içine girdiğinde 11 İtilaf gücü uçağı tarafından bulunduğu bölge ve Karargâhı havadan bombardıman altına alınmıştır. Bu bombardımanda Karargâhta karışıklık çıkmış ve personel birbirini kaybetmiştir. Ancak Zabit Vekili Zeki Doğan (İlk Hava Kuvvetleri Komutanı Hava Orgeneral Zeki Doğan) ile Mustafa Kemal gece içinde Conkbayırı'na ulaşmışlar, Karargâhın diğer personeli de sabahın erken saatinde görev yerine ulaşabilmiştir. Cevat Abbas'ın anılarının birçok yerinde; uçakların tacizlerinin sürekli devam ettiği, ancak buna Albay Mustafa Kemal tarafından pek ehemmiyet verilmemiş ve korunmaya yönelik tedbir almaya da lüzum hissetmemiştir. Oysa Ordu Komutanı Liman Von Sanders hava taarruzlarında ormanlık alana sığınarak şahsi korunma tedbirleri almıştır.[92] Abbas anılarında bu durumdan komutanın büyük bir zarar görmemesini uçakların henüz yeni kullanılan bir silah sistemi olmasına bağlamaktadır.

Türk uçakları çarpışmanın ilk dört günü 51 saat harekât görevi yapmak suretiyle Conkbayırı Taarruzlarında yoğun bir faaliyet içinde bulunmuştur. Bu tarihte bölgede 16 uçak toplamayı başaran Türkler, İtilaf güçlerine devamlı bomba ve çivi atarak ağır zayiat verdirmeye muvafık olmuştur. Bu çarpışmalarda bir şarapnel parçası Mustafa Kemal'in sağ göğüs üstünde bulunan saate denk gelmiş ve ölümden kıl payı kurtulmuştur.

İmroz açıklarında bulunan kabil-i sevk balonuna ve İmroz'da yer alan uçaklara yönelik bir toplu saldırı planlanmış olmasına rağmen Alman pilot Roeder'in diğer uçaklara katılmadan 15 dakika önce İmroz'a varması İtilaf güçlerine teyakkuz haline geçme fırsatı vermiştir. Bu yüzden beklenen sonuç alınamamıştır. Yine de görülen İtilaf güçleri hedefleri ve balon bombalanmış, yangınlar çıkarılmıştır. Bu balon bir

91 Gediz, *...1911-1918*, s. 172,173.

92 Osman Yalçın, "20.Yüzyılda Türk Tarihi Bakımından İki Önemli Gelişme: Havacılığın ve Bir LiderinDoğuşu", *Turkish Studies*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/2 Spring 2011, p. 1039; Turgut Gürer, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl*, Özkaracan Matbaalık, İstanbul 2006, s. 73-77.

daha görülmemiştir. Türk Hava unsurları 10-12 Ağustos tarihleri arasında yoğun faaliyette bulunmuş, tekrar bölgeye gelen Yüzbaşı Serno da bu uçuşlara iştirak etmiş ve Midilli'de bulunan İtilaf güçlerinin önemsiz olduğunu rapor etmiştir. 12 Ağustos'ta Suvla'da askeri bir hareketlilik olmuş ancak güçlü Türk savunması karşısında başarı gösterememiştir.[93]

Osmanlı hava gücü tarafından 18 Ağustos tarihinde Gökçeada'ya yapılan keşif uçuşunda Kefalo Körfezi'nde 50 nakliye gemisi tespit edilmiştir.[94] Bu kuvvetler 21 Ağustos 1915'de son başarısız önemli hücumlarını yapmışlardır. 20 Ağustos'ta birleşik İtilaf güçleri hava unsuru Galata Meydanı'na saldırmış ve bir Türk uçağını kullanılamaz hale getirmiştir. Marmara'da süren denizaltı faaliyeti ile Barbaros Hayrettin ve Mesudiye Zırhlıları, Peleng-i Derya Topçekeri, Yarhisar torpidosu, bazı ticaret gemileri, ufak taka ve bazı yelkenliler kaybedilmiştir.[95]

Eylül ayında İngilizlerin Balkan ülkelerinin kararını lehlerine çevirebilmek için Çanakkale'ye ilave 500.000 asker göndereceği istihbaratı alınmış[96] ancak İngiltere bu gücü bulamamıştır. Yine Eylül 1915'de Osmanlı ordusu emrinde çalışan Alman sivil pilotlar yerine, Alman askeri pilotlar görevlendirilmiştir. 16 Eylül'de 6 Türk uçağı İmroz'a saldırıda bulunmuş, dönüşte bir İtilaf gücü denizaltısının Türk yelkenlisini torpillemek üzere olduğu görülmüş ve silahlı Albatrosla denizaltıya saldırılarak yelkenli kurtarılmıştır. Bu dönemde en önemli bir gelişme de yeni gelen Gotha uçaklarına makineli tüfek monte edilmesi olayıdır. Bu durum Cephedeki hava üstünlüğünü Türkler lehine değiştirmiştir. Pilot Yüzbaşı H.körner, Eylül ayında Birinci Hava Bölüğüne Komutanı olarak atanmıştır.[97] Özellikle deniz unsurlarının torpillenmek üzereyken uçaklar tarafından görülmesi ve dost deniz gücü unsurunun korunması deniz-hava işbirliğinin ilk örneklerindendir. Deniz kuvvetlerinin korunmasına ve savunmasına uçakların katkı sağlaması bakımından da uçakların önemini ortaya çıkarmıştır.

18 Eylül gecesi 23.00'de Türk deniz uçakları Gökçeada'ya yeni bir taarruz yapmıştır. Atılan bombalardan biri Aydıncık İskelesine yanaşan bir geminin yanına düşmüştür. Gemide Cepheyi teftişten dönen Başkomutan Ian Hamilton bulunuyordu. Bu saldırıda Gökçeada'da bulunan uçaklardan biriyle hemen havalanmayı başaran Pilot Yüzbaşı R.L.G.Marix, Türk uçakları ile çatışmaya girmeden Galata Meydanı üzerine gelmiş ve ışıkların yanmasından da yararlanarak meydanı bombalamıştır.[98] Işıklar hemen söndürülmüş ve Türkler tarafından pasif savunma tedbirleri alınmıştır.

93 Gediz, *...1911-1918*, s. 173-177; Kansu vd., *Hava.Tar. Türkler 1*, s. 203.

94 Okuyucu,... *Hava Harekâtı,* s. 291.

95 Otto Hersing, *Çanakkale Denizaltı Savaşı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul,2009,s.xxxvi

96 *BOA, Fon Kodu:*HR.SYS. 2323,30

97 Avcı, Çanakkale Cephesi, s. 153.

98 Avcı, *Çanakkale Cephesi*, s. 159-161.

Çanakkale Cephesi'nde yaşanan bir diğer ilginç olay da Mustafa Kemal Paşanın aracına Samson'un saldırısı olmuştur. Bu saldırıda iki defa Mustafa Kemal'in aracına saldıran İngiliz pilot araca zarar vermişse de bir can kaybı yaşanmamıştır. Sampson, barış döneminde bu saldırıyı teyit ettiğini belirtmiştir.[99] 1915 yılı Eylül-Ekim aylarında yoğun olarak keşif faaliyetlerinde bulunulmuştur. Türk hava unsurları Eylül ayında sıklıkla Gökçeada'ya yönelik keşif ve bombardıman görevi yapmışlardır. 27 Eylül'de Pilot Yüzbaşı C. L. Preussner ve Rasıt Yüzbaşı Kettembeil, bir İtilaf gücü uçağını düşürmüştür. Tayyare Bölük Komutanı Yüzbaşı H. Körner 03-05 Ekim tarihlerinde Limni Adası üzerinde yaptığı solo uçuşlarında 200 civarında fotoğraf çekmiştir. Bu fotoğraflarla bölge hakkında detaylı bilgi alınmıştır. 25 Ekim'de ilk Fokker tayyaresi gelmiş inişte kırım geçirerek kullanılamaz hale gelmiştir.[100] Pilot Yarbay Samson 23 Kasım 1915 tarihli raporunda 2 ve 3'üncü Bölüklerin 7 aylık sürede Türk mevzilerine toplam 2500 saat uçuş yaptığını ve hedeflere 179 adet 45 kiloluk, 507 adet 9,5 kiloluk bomba atıldığı belirtilmiştir.[101]

Kasım ayında havada faaliyet iki tarafın karşılıklı keşif ve bombardıman faaliyeti ile geçmiştir. 06 Kasım'da Türk topçusu Küçükgemlikli üzerinde bir İtilaf gücü uçağını denize düşürmüştür. 30 Kasım 1915 tarihinde ise Pilot Üstğm Ali Rıza ve Rasıt Teğmen Orhan, Albatros K-1 ile Kabatepe üzerinde uçarken Fransız tayyaresi ile karşılaşmış, yapılan hava savaşında Fransız uçağı benzin deposu delindiğinden İntepe-Helles arasına düşmüştür. Bu Türk havacıların ilk hava-hava zaferidir.[102] Emekli Orgeneral Muzaffer Ergüder'in anılarında Çanakkale Muharebesinin özel yeri vardır. Çanakkale Savaşı'nda 5'inci Ordu Lojistik Destek Başkanlığı 3'üncü Şube Müdürlüğü görevinde bulunmaktadır. Bu dönem savaşın yoğun devam ettiği bir zaman dilimidir. Orgeneral olarak emekli olduktan sonra anılarını yazan Ergüder anılarında; Yüzbaşı rütbesinde şahit olduğu Çanakkale hava savunması olayını anlatmıştır. Beş İngiliz uçağı Türk ordusu üzerine ölüm yağdırmış dönüş yolundadır. Türk ordusundan *"bizimkiler nerede?"* sorusu yükselmektedir. Tam bu esnada Galata Hava Meydanı'ndan kalkan bir Türk tayyaresi arkadan gelip 5 İngiliz tayyaresinin arasına dalar. Öyle bir saldırır ki, beş (5) İngiliz uçağının dördünü açtığı ateşle teker teker alevler içinde düşürmüştür. Bu olaya orada bulunan askerler büyük bir sevinçle şahit olmuşlar. İngilizler artık bölgede rahat dolaşamaz hale gelmiştir. Kurmay Yüzbaşı Ergüder de bu olaydan çok etkilenir ve bilahare Galata Meydanı'nı ziyaret etmiştir. Anılarında, *"On-*

99 Avcı, *Çanakkale Cephesi*, s. 160,161; Osman Yalçın,... Bir Liderin Doğuşu", p. 1033-1062.

100 Kansu vd., *Hava.Tar. Türkler 1*, s. 204,205.

101 Avcı, *Çanakkale Cephesi,* s. 163-183.

102 Osman Yalçın,*Türk Hava Harp Sanayii Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013,s. 46;Kansu vd., *Hava.Tar. Türkler 1*, s. 205; Avcı, *Çanakkale Cephesi*, s. 183; Okuyucu, *...Hava Harekâtı*, s. 293; Osman Yalçın, *Türk Hava Harp Sanayii Tarihi,* Doktora Tezi, G.Ü.Sos.Blm.Enst.,T.C.Tarihi Bilim Dalı, Ankara, 2008, s. 30; Yalçın, *...Türk Hava Harp,* s. 37; Avni Okar, *Türkiye'de Tayyarecilik 1910-1924,* YKY, 2. Baskı, İstanbul, 2010, s. 30.

lar bizi günlük ızdıraplardan kurtaran, çalışmalarımızın kesintisiz sürmesini sağlayan hilale bürünmüş kahramanlardı. Ne var ki, sayıları az olduğundan üstünlükleri kahramanlıklarına ve kullandıkları avcı tayyarelerinin yüksek kabiliyetlerine bağlıydı" ifadelerine yer vermiştir.[103] Arşiv belgelerinde Çanakkale'de meskûn mahallere ve asker üzerine taarruz eden İtilaf güçleri uçakları ilgili oldukça fazla bilgi yer alırken, düşürülen uçak ve esir edilen İtilaf güçleri rakibi ve rasıtlarına ait bilgiler de yer almaktadır.[104] İtilaf güçleri uçaklarının saldırısının tazyiki ile Çanakkale'de yaşayan Subay aileleri ile Müslüman halk civar köylere yerleştirilmiştir.[105] Aralık ayında da Türk hava harekâtı keşif ağırlıklı olarak sürmüştür. 5 Arlıkta bir deniz uçağı Tekirdağ açıklarında kaybolmuştur. 09 Aralıkta Büyük Marmara Adası üzerinde uçan bir Türk uçağı bir İngiliz denizaltısını bombalamıştır.[106] 12 Aralık'ta Balon gemisini koruyan bir İngiliz uçağı ile hava muharebesi yapılmış ama uçak düşürülememiştir. 3 uçaklık bir Türk filosu, İmroz ve diğer adalar üzerine taarruzda bulunmuştur.

Çanakkale Savaşı'nda İtilaf güçlerinin yararlandığı önemli silahlardan biri şüphesiz balonlar olmuştur. Balon ile Türk tarafının havadan keşfi yapılarak Türk ordusuna ait uçak ve gemilerin hedef olabilmesi için yönlendirme yapılmıştır. Gazilerden Ahmet Başaran anılarında *"Düşman... denizden balon kaldırıyordu. O zaman asker arasında balon çıkıyor derlerdi. Balon çıktığını görünce biz saklanırdık. Çünkü bizi görürmüş balondan... Toplar patlamaya başlardı ardından."* ifadeleriyle tanımlamaktadır.[107]

6. İtilaf Güçlerinin Cepheyi Boşaltması Sürecinde Hava Faaliyeti

Cephenin siper savaşına dönüşmesi ve İtilaf güçlerinin amaçlarına ulaşamamaları sonucu bölgenin boşaltılması kararlaştırılmıştır. Lojistik olarak da burada bulunan on binlerce askerin Türklerin hâkim olduğu sırtların eteğinde idame ettirmek gün geçtikçe daha da zor olmaya başlamıştır. İtilaf güçleri çekilmeyi gizli tutarak kayıpları azaltmayı amaçlamıştır. Bu maksatla Suvla ve Arıburnu açıklarına gelen gemiler sahile yakın yerlere demir atıyor, geceleri ise hazırlanan kuvvetler sandallarla gemilere binip cepheden ayrılıyorlardı. Türk hava unsurları bu geri çekilme hareketliliğini tespit etmiş ve ilgili birimlere bildirmiştir. Ancak Türk Genel Karargâhı bu dönemde bu raporları teyit etme ihtiyacı da hissetmiş ve Yer Gözetleme raporlarına itibar etmiştir.

İtilaf güçlerinin çekilme anında bile hava görevleri her iki taraf arasında devam

103 Muzaffer Ergüder,(Yay.Hzr.H.İbrahim FIRTINA), *Havacılık Anıları 1922-1930*,TTK Bsm., Ankara, 2009, s. 26,27; Osman Yalçın "*Çanakkale Cephesi Hava Harekâtının SWOT ve PEST Analizi Yöntemi ile İncelenmesi", Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*,Yıl: 12, Güz 2014, Sayı: 17, s. 25.

104 *BOA,* DH.Şfr, 545, *61; BOA,* DH.ŞFR, 558, 77*; BOA,* DH.ŞFR, 559, s. 5.

105 *BOA*,DH.Şfr, 559, 62

106 Kansu Vd.,*Hava.Tar. Türkler 1*, s. 205.

107 Avcı, *Çanakkale Cephesi*, s.185

etmiştir. İngiliz Pilot Yarbay Samson, 18 Aralık'ta o tarihe kadar en ağır bomba olan 249 kg.lık bombayı Türk Cephesine karşı kullanmış ve bir binayı tamamen ortadan kaldırmıştır. İtilaf güçleri, 20 ve 21 Aralık tarihlerinde ise peş peşe iki uçak kaybetmişlerdir. Fransızların açıklamasına göre Bozcaada'da konuşlu MF 98 T Hava Bölüğü toplamda 31 uçak kaybetmiştir.[108]

Türk tarafı 1915 yılı Aralık ayının son haftası İtilaf güçleri cephesi üzerinde faaliyetlerini keşif ağırlıklı sürdürmüştür. 27 Aralık'ta Limni üzerinde yapılan keşifte 100 civarında gemi sayılmıştır. 28 Aralıkta yapılan keşifte ise sayının 65'e düştüğü keşfi yapılmıştır. Aynı gün taraflar arasında yapılan hava muharebesinde bir Türk uçağı inmek zorunda kalmıştır. Mürettebat yara almadan kurtarılmıştır. Yine Aralık ayının son haftasında İngiliz 3'üncü Birliği önemli pilotlarından mahrum kalmıştır. İngiliz Yarbay Samson, Bell-Davies ve Thomson İngiltere'ye gönderilmiştir. Aşırı stres ve bünye bozukluğu bulunan, sarılık geçiren Yarbay Samson, çürüğe çıkmış ve ordudan ayrılmıştır. İngiliz 3'üncü Hava Birliği önceki faaliyetlerini bir daha yakalayamamıştır. Türk uçakları 31 Aralık 1915'de Gökçeada'ya giderek İtilaf güçleri tesislerini bombalamışlardır. 1916 yılının ilk haftası da Türk Hava unsurlarının sürekli keşif ve bombardıman faaliyeti ile geçmiştir. 04 Ocak'ta bir Fransız uçağı ile hava muharebesi yapılmış ve Fransız uçağı Gökçeada'nın 5 mil açığında denize çakılmıştır.[109]

Alman Hava Kuvvetleri Komutanlığından Binbaşı Wilhelm Sıegert, Osmanlı İmparatorluğu'nun havacılık ile ilgili sorunlarını görüşmek ve genel durumu değerlendirmek için Aralık 1915'de İstanbul'a gelmiştir. Alman Binbaşı Sıegert, Osmanlı hava gücüne komuta eden Alman hava subayı Binbaşı Erich von Serno ile birlikte 05 Ocak 1916'da Çanakkale'ye gelerek cepheyi izlemiştir. Yaptığı keşiflerde İtilaf güçlerinin kısa süre içinde çekileceğini bir kere de Sıegert teyit etmiştir. 06 Ocak 1916'da İngilizler Galata Hava Meydanı'na baskın tarzında akında bulunmuştur. Osmanlı ordusu envanterine giren Fokker Av Bölüğü süratle karşılık vermeye başlamış ve gün içerinde şiddetli hava savaşları cereyan etmiştir. Günün sonunda 4 İtilaf gücü uçağı düşürülmüştür. Bu rakam şüphesiz o günün şartlarına göre oldukça yüksek bir sayıdır.[110] Alman pilot Buddecke Çanakkale Cephesi'nin en iyi av pilotu olmuştur. Bu cephede beş İtilaf gücü uçağını düşürmüştür.[111] İtilaf güçleri 09 Ocak 1915 tarihinde Çanakkale'den tamamen çekilmiştir.

108 Avcı, *Çanakkale Cephesi*, s.190-195

109 Avcı, *Çanakkale Cephesi*, s. 198-202.

110 Avcı, *Çanakkale Cephesi*, s. 205-208.

111 Okar, *Türkiye'de Tayyarecilik …*,s. 39; Buddecke'nin düşürdüğü uçak sayısı kaynaklarda 4,5 veya 6 olarak farklı sayıda geçmektedir.

Sonuç

Savaşın tüm dünyayı tesiri altına alan yönü bir yana, henüz İtilaf devletlerine savaş ilan edilmeden İngiliz Başbakanı Asquith'in İngiliz Parlamentosunda, *"Osmanlı Devleti ortadan kaldırılacaktır."* açıklaması Osmanlı İmparatorluğu açısından zor yılların başlayacağının habercisiydi.[112] Çanakkale Savaşı, her iki tarafın 250.000 civarında zayiatı ile Birinci Dünya Savaşı'nın en yoğun çarpışmalarının yapıldığı bir yer olmuştur. Çanakkale Hava Harekâtı, Deniz ve Kara Harekâtı kadar bilinmemektedir. Türk Havacılık Tarihinde en yoğun hava harekâtının ilk yaşandığı yer burası olmuştur.[113] Türklerin savaşma gücü ve iradesi beklenenin aksine oldukça yüksek olmuştur. Başta Deniz Bakanı Winston Churchill olmak üzere dönemin sivil ve askeri otoriteleri Türk ordusunu yeterli tanıyamadığı gibi kullanılan haritaları, keşif uçuşları, mayın tarama faaliyetleri ve meteorolojik öngörüleri zamansız ve yetersiz olmuştur.[114] Çanakkale Savaşı 20'nci asırda çıkan ve insanlık tarihinin değişmesine neden olan 5 savaştan biri olarak tanımlanmaktadır.[115] Daha önce de ifade edildiği gibi bu cephenin sonuçları günümüze kadar etkisini sürdürmeye devam etmektedir.

Çanakkale Cephesi, açılışından tahliyesine kadar taraf olan her ülke bakımından farklı bir anlam ifade etmektedir. Temelde devletlerin beklentisi farklı olmak üzere idari ve siyasi nedenler bulunuyordu. İngiltere için Hindistan'ın güvenliği, Fransa için Ortadoğu'nun anahtarı, Rusya için ecdat vasiyeti gereği Akdeniz'e açılma, Yunanistan için Anadolu'ya sahip olma ve Megalo İdea'nın tahakkuku, Avustralya ve Anzaklar için bağımsızlığın sembolü anlamına gelirken, Türkler için vatanlarını ve bağımsızlıklarını koruma anlamına gelmekteydi. Rusya'dan buğday ihtiyacı karşılanırken, Balkan Devletlerinin İtilaf güçlerine yönlendirilmesi önemli beklentilerdendi.[116]

Birleşik ve müşterek harekâtın uygulandığı bir harekât olmanın yanında hava gücünü kullanma konseptinin esasları, Çanakkale Cephesi'nde ilk örnekleri ile uygulanmıştır. Türk hava unsuru uzak yerlerde keşif ve taarruz görevlerinde bulunmuştur.

112 Okar, *Türkiye'de Tayyarecilik ...*,s. 106.

113 Akat, *20.YY Savaşları...*,s. 194; Görgülü,*On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 61; Boray,*a.g.e.*,s. 56; Berkman,*a.g.e.*,s. 218; Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 142. Türk tarafının zayiatı; 58.000 şehit, 100.000 yaralı, 10.000 kayıp21.000 hastalıktan şehit ve 64.000 hasta olmak üzere takriben 253.000 kişidir. İngilizlerin zayiatı toplamda 205.000, Fransızların ise 47.000 olmak üzere Türklerle aynı rakamlara yakın olmuştur. Türk zayiatı Liman von Sanders'in anılarında da yaklaşık olarak aynı şekilde verilmiştir. Ayrıca Bakınız:Albayrak-Yılmazer, *...Çanakkale Muharebeleri-1*,s.168

114 Figen Atabey, *"İngiliz Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri'nin Deniz Harekâtı"*, Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-1, 20-22 Mayıs 2009, ATASE Yay. Genkur.Bsm., Ankara 2009, s. 165.

115 F. Erden Boray, *Çetin Ceviz Çanakkale ve Unutulan Elmaslar*, Küçük Çekmece Belediyesi Başkanlığı Yayını, İstanbul, 2005, s. 38; Diğerleri ise; 1905 Kore'den başlayan Rusların Japonya Çıkarması, Pearl Harbour Hava-Deniz Saldırısı, Normandiya Çıkarması ve Kore Çıkarma savaşlarıdır.

116 Mustafa Çolak, *"Çanakkale Savaşları ve Almanya"*, Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-1, 20-22 Mayıs 2009,ATASE Yay. Genkur.Bsm.,Ankara 2009, s. 46.

Uçakların otomatik tüfeklerle techizi, Türk tarafı açısından kesin bir hava üstünlüğünü sağlarken, İtilaf güçlerinin sayısal üstünlüğü ve Çanakkale'yi adeta bir dış kenar kuşakla çevirmeleri Türk havacıların iç kuşakta hareketini kısmen kısıtlamıştır.

Çanakkale Hava Harekâtı; denizde ve karada olduğu gibi hava kuvvetlerinin de tarihine önemli ilkleri ve başarıları kaydetmiş, müşterek harekâtın (kara-deniz ve hava güçleri ortak harekâtı) başarısının ilk müstesna örneği olmuştur. Bu harekât süresince günümüz modern hava harekât usullerinin hemen pek çoğu başarı ile tatbik edilmiştir. Mukabil Hava Harekâtı, Tecrit, yakın destek nevileri ve gözetleme başta olmak üzere başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Muzaffer Ergüder[117] ve Mustafa Kemal Paşa gibi cephenin kara birliklerinde görevli subaylarından Cumhuriyet döneminde etkin ve yetkin konuma gelenler için havacılığın gücü ve savaşın seyrine etkisi burada tecrübe edildiğinden havacılığın gelişmesine önemli katkıları olmuştur.

Çanakkale Savaşı sınırsız bir harp için lojistik alanda yeterliliğin önemini ve gerekliliğini göstermesi bakımından dikkate değer izler taşır. Milli imkân ve kabiliyetlerin önemi ortaya çıkmış ve dışa bağımlı bir ordunun zafer kazansa bile büyük kayıplar vereceği bir tarih laboratuarıdır. Burada İtlaf güçlerine ait düşürülen 53 uçak ise savaşın hava boyutunun da oldukça kanlı ve önemli kayıplara sahne olduğunu göstermesi bakımından dikkate alınacak bir rakamdır.

Çanakkale Zaferinin 100. yılında şüphesiz çıkarılacak birçok dersler bulunmaktadır. İtilaf güçleri Çanakkale'ye yalnız hava gücü için birçok yeni sistemi uygulamışlardır. Bunlar; son sistem uçaklar, balonlar ve Ana Uçak Gemileridir. Oysa Türkler burada Almanlardan aldıkları uçaklar ve savaşın henüz başlarında muharebeler olduğu için daha önce envanterinde bulunan uçaklarla hava faaliyetini sürdürmüştür. O halde kesintisiz bir harekâtın sürdürülebilirliği ve bağımsız hareket edebilmek için milli hava harp sanayinin barış şartlarında kurulması gerekir. Taktik uygulamalar bazen stratejik hedefleri etkisiz hale getirmekteyse de teknolojinin gelişmesi ile stratejik hedeflerdeki sapmalar geçmişe göre oldukça minimize edilmiş durumdadır. Bu sebeple milli olmak kaçınılmaz hale gelmektedir. 09.03.2015-21.29

117 E.Org., 1922-1929 Hv.K.Komutanlığı yapan karacı subaydır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), Fon Kodu:DH.EUM.3.Şb., *Dosya Nu.: 4, Gömlek Nu.*:15, *Tarih:* 13 R 1333.

*BOA, Fon Kodu:*HR.SYS. *Dosya Nu.:*2323, *Gömlek Nu.*:30, *Tarih:*07.09.1915.

BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR, *Dosya Nu.*:559, *Gömlek Nu.*:62, *Tarih:*14 T 1333.

BOA, Fon Kodu: HR.SYS. *Dosya Nu.:*2409, *Gömlek Nu.*:21, *Tarih:*10.05.1915.

BOA, Fon Kodu: HR.SYS. *Dosya Nu.:*2419, *Gömlek Nu.*:8, *Tarih:*30.03.1916.

BOA, Fon Kodu: HR.SYS. *Dosya Nu.:*2216, *Gömlek Nu.*:51, *Tarih*:01.05.1915.

BOA,Fon Kodu:DH.EUM.4.Şb.,*Dosya Nu.*:3,*Gömlek Nu.*:5,*Tarih*:20 N 1333.

BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR, *Dosya Nu.*:545, *Gömlek Nu.*:61, *Tarih:*30 Ks. 1332.

BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR, *Dosya Nu.*:558, *Gömlek Nu.*:77, *Tarih:*05 T. 1333.

BOA, Fon Kodu: DH.ŞFR, *Dosya Nu.*:559, *Gömlek Nu.*:45, *Tarih:*12 T. 1333.

BOA, Fon Kodu: HR.SYS. *Dosya Nu.:*2322, *Gömlek Nu.*:9, *Tarih:*20.12.1914.

BOA, Fon Kodu: HR.SYS. *Dosya Nu.:*2322, *Gömlek Nu.*:10, *Tarih:*12.12.1914.

20005.

Yeşilköy Hava Kuvvetleri Müzesi, *Fazıl Bey Seksiyonu*, Bomba Parçacığı Obje, 10 Nisan 2013. (Resimler Hava Kuvvetleri Yeşilköy Müzesinden Alınmıştır.)

Telif ve Tetkik Eserler

Atacanlı, Sermet, *"Çanakkale Cephesi-Çanakkale Muharebeleri ve Atatürk",*100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu 24 Ekim 2014, Gnkur.ATASE D.Bşk.lığı, Hava Harp Okulu Şehit Muzaffer Erdönmez Sinema Salonu, İstanbul 2014.

Akat, Mehmet Tanju, *20.Yüzyıl Savaşları ve 21.Yüzyılın Başında Yakın Tarihin Savaşlarına Bakış Stratrejik,Taktik,Teknolojik ve Jeopolitik Yönleriyle Çağımızın Savaşları,* Kastaş Yay., İstanbul 2011.

Albayrak, Muzaffer-Yılmazer,Tuncay, *Sorularla Çanakkale Muharebeleri-1*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.

Aksan, Yaşar, *Çanakkale,* Bizbize Yay.,Ertem Matbaası, Ankara 2007.

Apuhan, Recep Şükrü, *Çanakkale 1915*,Timaş, İstanbul 2007.

Avcı, Cenk, *Çanakkale Cephesi'nde Hava Savaşları*, Gnkur.ATASE Bsm., Ankara 2009 .

Bahadıroğlu, Yavuz, *Çanakkale Kıyameti*, 2.Baskı, Nakkaş Yapım, İstanbul 2012.

Berkman, Tahsin, *Harp Tarihi*, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara1949.

Erickson, Edward J. (Edt.Ali Berktay),*I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

Buddecke, Hans Joachim, (Çev.: Bülent Erdemoğlu), *Çanakkale Üzerinde Bir Şahin*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Yaylacık Matbaacılık, İstanbul 2009.

Boray, F. Erden, *Çetin Ceviz Çanakkale ve Unutulan Elmaslar*, Küçük Çekmece Belediyesi Başkanlığı Yayını, İstanbul 2005.

Ergüder, Muzaffer, (Halil İbrahim Fırtına Yay.Hzrlyn.), *Havacılık Anıları 1922-1930,* THK Bsm.,Ankara 2009.

Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat.*

Fırtına, Halil İbrahim, *Orgeneral Muzaffer Ergüder'in Havacılık Anıları 1922-1930*, THK Basımevi, Ankara 2009.

Gediz, Ergüder, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi Cilt-I 1911-1918***,**Tarhç.Ş.Md.lüğü, Ankara.

Gürer, Turgut, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl*, Özkaracan Matbaalık, İstanbul 2006.

Görgülü, İsmet, O*n Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, TTK, Ankara 1993.

Hersing, Otto, *Çanakkale Denizaltı Savaşı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

Keyüsk, Mazlum, *Türk Havacılık Tarihi 1914-1916 İkinci Kitap Birinci Kitap*, Hv.Bsm., Eskişehir 1951.

Kansu, Yavuz – Şensöz, Sermet – Öztuna, Yılmaz, *Havacılık Tarihinde Türkler 1,* 2'nci Baskı, Hv.K.Bsm., Ankara 2006.

Okur, Avni, *Türkiye'de Tayyarecilik 1910-1924*, YKY, 2.Baskı, İstanbul 2010.

Sarp, İrfan, *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları,*Hv.Kv.Basım ve Neş.Md.lüğü, Ankara 1986.

Sanders Liman von, (çev. Eşref Bengi Özbilen), *Türkiye'de Beş Yıl*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010.

Tetik, Ahmet – Demirtaş, Y.Serdar – Demirtaş, Sema, *Çanakkale Muharebeleri'nin Esirleri-İfadeler ve Mektuplar-Cilt-I,*Genkur.Bsm., Ankara 2009.

Tuncoku, A. Mete, *Anzakların Kaleminden Mehmetçik Çanakkale 1915*,AAM, Ankara.

Yalçın, Osman, *Türk Hava Harp Sanayii Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

Yalçın, Osman, *Türk Hava Harp Sanayii Tarihi*, Doktora Tezi, G.Ü.Sos.Blm.Enst.,T.C.Tarihi Bilim Dalı, Ankara 2008.

Yalçın, Osman, *Türk Hava Kuvvetleri Teşkilatlanma Tarihi (Cumhuriyet Dönemi)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, G.Ü.Sos.Blm.Enst.,T.C.Tarihi Bilim Dalı, Ankara 2004.

Westwell,Ian, *Resimli Harp Tarihi Birinci Dünya Savaşı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Zaif, Oktay, *Hava Harp Tarihi*, HHO Basımevi, İstanbul 2009.

Süreli Yayınlar ve Tezler

19-20 Mart 2003, Hürriyet Gazetesi.

19-20 Mart 2003, Sabah Gazetesi.

19-20 Mart 2003, Milliyet Gazetesi.

19-20 Mart 2003, Posta Gazetesi.

Atabey, Figen, *"İngiliz Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri'nin Deniz Harekâtı",*Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-1, 20-22 Mayıs 2009, ATASE Yay. Genkur.Bsm., Ankara 2009.

Cengüvar, Ümit, *"Çanakkale Muherebeleri'nde Boğaz Harbi-18 Mart Deniz Harekâtı",* Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-1, 20-22 Mayıs 2009,ATASE Yay. Genkur.Bsm., Ankara 2009.

Çolak, Mustafa, *"Çanakkale Savaşları ve Almanya"*, Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-1, 20-22 Mayıs 2009,ATASE Yay. Genkur. Bsm., Ankara 2009.

Okuyucu, Oğuz, *"Çanakkale Muharebeleri'nde Hava Harekâtı",*Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-1, 20-22 Mayıs 2009, ATASE Yay. Genkur.Bsm., Ankara 2009.

Sağır, Davut, *"Çanakkale Cephesi'nde Kara Muharebeleri",* Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-1, 20-22 Mayıs 2009,ATASE Yay. Genkur.Bsm., Ankara 2009.

Sertan, Nurten, *"Havacılık Tarihinde Türkler",*Uçan Türk, S. 257, Ağustos 1975.

Yalçın, Osman, *"Türk Tarihi Bakımından 20. Yüzyılda İki Önemli Gelişme: Havacılığın ve Bir Liderin Doğuşu",*Turkish Studies**,** International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/2 Spring 2011.

Yalçın, Osman, "*Çanakkale Cephesi Hava Harekâtının SWOT ve PEST Analizi Yöntemi ile İncelenmesi", Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığ*ı Dergisi,Yıl: 12, Güz 2014, Sayı: 17, Çanakkale 2014.

Yalçın, Osman, Hava Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey'in Hayatı ve Çalışmaları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:21,ISSN:1305-5992, Ankara Güz 2014.

Yalçın, Osman, "Hava Subayı Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey'in Harp Sahası Uygulamaları ve Dönüşümcü Liderlik İzleri",*Hava Harp Okulu Üçüncü Ulusal Liderlik Sempozyumu Dönüşümcü Liderlik ve Tarihten Günümüze Uygulamaları 20-21 Mart 2014*, HHO Basımevi, İstanbul 2014.

Ekler

تصویر افکار

دشمنك منهزماً ترك وتخليه ايتديكي (آنافارطه‌لر) جبهه‌سنه بر نظر

سیاسیات

غائله‌لی ـ ائتلاف دولتلری محاربه‌سی

Ek-1: Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 22 Aralık 1915

تصویر افکار

عثمانلی ـ اتلاف دولتلری محاربه‌سی

تبلیغ رسمی

بویوك ظفر

انگلیزلر (آناوارطه‌لر) ده و (آری بورنی) نده دکزه دوکولدیلر

سیاسیات

Ek-2: Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 21 Aralık 1915

تصویر افکار

Ek-3: Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 17 Şubat 1916